

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
Дніпровський державний технічний університет

Кафедра філософії та історії України

**Ю.С. Кравцов**

## **КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ**

з курсу **«Філософія частина III»**  
для аспірантів усіх спеціальностей

Затверджено редакційно-видавничою  
секцією науково-методичної ради ДДТУ  
» » \_\_\_\_\_ 2017 р.

Протокол № \_\_\_\_

Кам'янське  
2017

Конспект лекцій з курсу «Становлення філософського знання» для студентів, магістрів і аспірантів усіх спеціальностей. Укладач Кравцов Ю.С. Кам'янське, ДДТУ, 2017 р. - 60 стор.

Укладач: д. філос. н., проф. Кравцов Ю.С.

Відповідальний за випуск доктор істор.наук

професор Донченко С.П.

Рецензент: д. істор. н., проф. Донченко С.П.

Затверджено на засіданні кафедри  
філософії та історії України  
протокол № 5 від „ 19” квітня 2017 р.

©ДДТУ  
2017

Дані конспекти лекцій складені на основі навчальної програми. Вони підготовлені для самостійної роботи студентів. Кожна тема содержит питання, які розкривають її зміст, основні поняття, бібліографічний список. Дані питання до іспиту, Призначені для студентів, магістрів і аспірантів усіх спеціальностей.

## ЗМІСТ

Лекція 1. Предмет філософії та її формування.....	3
Лекція 2. Філософія Середньовіччя, Відродження та Нового часу.....	15
Лекція 3. Німецький класичний ідеалізм.....	26
Лекція 4. Вступ до некласичної філософії. Перегляд традицій класичної філософії у другій половині XIX – на початку XX ст.....	38
Лекція 5. Онтологічна проблематика в некласичній філософії .....	41
Лекція 6. Поняття “духовне”, “ідеальне” .....	53

### **Лекція I. Предмет філософії та її формування**

#### **План**

1. Філософія та світогляд. Історичні типи світогляду. Структурні елементи та функції філософського знання.
2. Філософські ідеї Давнього Сходу.
3. Філософія Давньої Греції.

Філософія виникла у VII – VI ст. до н.е. у Давньому Китаї, Давній Індії, Давній Греції. Слід звернути увагу принаймні на дві обставини її формування, які допоможуть збагнути зміст і значення філософського знання.

По-перше, історія людства налічує, за даними історичної науки, біля двох мільйонів років. Двадцять шість століть, протягом яких розвивається

філософська думка – невеликий відрізок часу порівняно з двома мільйонами років людської історії. До виникнення філософського мислення людське мислення та культура існували сотні тисяч років, але ось практично одночасно у віддалених один від одного регіонах світу відбувся потужний спалах інтелектуальної енергії, завдяки якому в мисленні людей з'являються *нові поняття та погляди, яких не існувало досі.*

### **Що ж нового з'явилося у мисленні людей разом з філософією?**

- *відкриття розуму та особистості;*
- *одухотворення людського буття;*
- *перші спроби людини знайти опору в самій собі.*

Іншими словами: уперше в історії людина усвідомлює себе як персону, яка відрізняється від усього іншого світу, протистоїть йому як окрема, *інша* реальність. Відбувається перехід від «Ми-свідомості» до «Я-свідомості»: людина відкриває унікальність і самоцінність своєї особистості. Отже, вона повинна навчитися будувати свої стосунки зі світом: пізнавати його, пристосовувати його до своїх потреб і самій несуперечливо вписуватися у світолад. Філософія й виникає як знання про те, як людина може досягти гармонії зі світом. У такому аспекті

філософія – це *мистецтво жити.*

З'ясовуючи етимологію поняття “філософія” (любов до мудрості), постарайтеся зрозуміти *відмінність мудрості від розуму: мудрість полягає в умінні досягати гармонії з навколишньою дійсністю, саме ця гармонія і створює щастя людини. У цьому ракурсі філософія має означення софійне знання, знання-мистецтво, яке має світоглядний характер.*

По-друге, до виникнення філософії спричинилася боротьба *раціональності* та раціонально перевіреного досвіду проти міфу. Іншими словами, людина вже не задовольняється фантастичними, вигаданими поясненнями реальних подій і явищ, які досі передавалися з покоління в покоління за допомогою міфооповіді. Вона хоче знати, *що реально відбувається в світі, в якому вона*

живе. Таке знання можна одержати лише за допомогою *раціонального мислення*, побудованого на знанні реальних фактів. У цьому аспекті

філософія – це *теоретично виражений світогляд*.

На цій основі потрібно зрозуміти *місце філософії в системі знань*, якими володіє людство. Від свого виникнення і аж до XVII ст. н.е. філософія включала в себе всі наукові знання, якими в той час володіло людство. Тільки в добу Нового часу почався процес виділення конкретних наукових галузей і їх конституювання в окремі науки. У цьому відношенні філософію іноді порівнюють з Шекспірівським королем Ліром, який роздав свої володіння донечкам, а сам зрештою залишився безпритульним. Проте, як і король Лір, філософія врешті решт віднайшла своє справжнє володіння: це, власне, і є любов до мудрості, знання про те, як людині жити в світі, щоб досягти щастя. Не упускаючи зв'язку філософії з конкретними науками, наголосимо на тих моментах, які виводять філософію за рамки наукового знання, у сферу мистецтва жити:

- Кожна наука має своїм предметом *обмежену* ділянку дійсності – філософія ж своїм предметом має загальні *закони буття усього суцього* – її предмет – *усезагальні зв'язки всього з усім*.
- Кожна наука шукає причини певних явищ – філософія ж своїм предметом має *причини цих причин* – це знання *про граничні засади буття*.
- Кожна наука прагне *відкинути суб'єктивне ставлення* дослідника до свого предмету – філософія ж своїм предметом якраз і має в першу чергу *ціннісне ставлення людини до речей*, якщо питання науки: «*що це?*» то питання філософії: «*яку значущість воно має для людини?*»
- Кожна наука рухається *вперед шляхом накопичення раз назавжди доведених істин* – філософія ж *взагалі не має* таких раз назавжди доведених істин. Вона рухається вперед шляхом накопичення *все нових відповідей на вічні проблеми людського буття*.

Як висновок попереднього викладу можна сформулювати остаточне визначення предмету філософії: *це знання про взаємовідносини людини та світу, про те, що є світ, що є людина, яке її місце у світі і як вона повинна чинити, щоб гідно і щасливо прожити своє унікальне життя.*

У цьому світлі неважко зрозуміти, чому ми називаємо філософію **світоглядом** і характеризуємо філософію не як науку, а як форму світогляду: вона, безперечно, містить у собі й спирається на наукове знання, проте вона *більше ніж наука, бо **філософія – це спосіб самоусвідомлення людства. Історичні типи світогляду – це етапи зрілості, які проходить свідомість людства у своєму історичному розвитку.***

Розкриваючи зміст міфологічного світогляду, потрібно уникнути розповсюдженої помилки, яка полягає в трактуванні його як фантазій, якими архаїчна людина намагалася боротися зі своїм страхом перед невідомістю. Насправді міфологія є відображенням реальності, але реальності особливого типу: це історично перша програма **соціальної (а не природної, закодованої в генах) регуляції поведінки людей.** Ядром цієї регулятивної системи є культ предків, що забезпечує єдність людської спільноти: ми всі одна родина, бо маємо спільних предків.

Розкрити специфіку релігійного світогляду найкраще вдасться через презентацію тих соціальних реалій, які вперше були усвідомлені людством саме у формі релігійних вірувань: це поняття ідеальної реальності й усвідомлення, що істинне буття людини – це її духовне буття; поняття особи, її свободи та відповідальності, а також поняття історії як шляху людства до Бога.

Пояснюючи відмінність філософії від попередніх типів світогляду, слід підкреслити, що спільний зміст усіх історичних форм світогляду – це вічні проблеми людського буття. *Особливість їх осмислення на рівні філософського світогляду – це перехід від образного та символічного світосприйняття до абстрактно-понятійного, від опори на віру до логічно-доказового розуміння світу.*

Кожній галузі філософського знання, яку ми аналізуємо сьогодні лише в найзагальніших рисах, в майбутньому будуть присвячені окремі розділи курсу філософії. Тому при розкритті цього питання достатньо виділити коло головних проблем кожного структурного елементу системи філософського знання та зв'язки між цими елементами. Функції філософії безпосередньо впливають із її структурних елементів. По суті розкрити функції філософії в житті людини та суспільства — це значить пояснити, як відповідає та чи інша її галузь на питання, які вона досліджує. Цей зв'язок між структурними елементами та функціями закріплений в термінології. **Виділяють такі функції філософії: онтологічна, гносеологічна, аксіологічна, методологічна** (цю функцію забезпечує розділ філософського знання, який в лекції був названий праксеологією).

## **Питання 2.**

**Філософські ідеї Індії**, як і кожної культури, своїми витокami сягають міфологічного та релігійного світосприйняття. Джерелом давньоіндійської філософії є **ведична література**. Ведична література формувалась близько 900 років (1500 – 600 рр. до н. е.). Власне філософські ідеї формуються в так званому епічному періоді (600 – 200 рр. до н. е.). Вони вкорінені у ведичну збірку «Упанішади»(VIII – VI ст. д. н. е.), а на їх основі формуються філософські системи – **даршани**. До основних філософських шкіл належать: *міманса, йога, ньая, санкх'я, веданта, санкья, буддизм, джайнізм*.

**Основна світоглядна ідея індійського мислення, яку виражають системи філософії – це переконання, що життя нерозривно пов'язане зі стражданням.** Це переконання є вихідним у релігійній філософії буддизму (засновник – історична постать, принц Гаутама-Будда, VI ст. до н. е.).

Причина страждань – природа людських *бажань*. Вихід з цього: вироблення такої поведінки, яка усуває страждання.

Основа світу – світовий дух **Брахман**, який все утримує, у людині він присутній як **Атман** (*індивідуальна душа*). Життя людини – це нескінчений ланцюг перероджень – **Сансара**, що підпорядкований закону відплати –

**Карми:** кожне нове народження залежить від того наскільки попереднє життя узгоджувалося з моральними законами. Це визначає у котрій з каст проходить життя людини: як брахман (служителі культу), кшатрія (воїни та владці), вайш'я (землероби, ремісники, торговці) чи шудра (найнижча каста), або ж тварина. Якщо душа успішно пройде весь шлях від шудри до брахмана, це зрештою приведе до **нірвани** – людина позбувається страждань, ланцюг сансара переривається. Атман зливається зі світовим духом Брахманом - цей стан повного знечулення і позбавлення власного Я, злиття з усім, *втрата персонального існування, і є нірвана.*

**Давньокитайська культура.** Її джерела, включаючи й специфіку філософського мислення, так само як і в Індії, сягають міфологічного світогляду. У ньому природа сприймається одуховленою, всі речі навіть будь-яке місце, мають своїх духів-демонів. Душі померлих продовжують існувати в інших формах. Їхнє вшанування породило стійкий культ предків, що стало традицією й існує в Китаї донині.

Згідно з китайським світосприйняттям, існують дві протилежно спрямовані сили: небесна (активна, чоловічий початок) – **ян** і земна (пасивна, жіночий початок) – **інь**. Основним джерелом духовної культури є «Книги китайської освіченості», вони написані в I тис. д. н. е. Це “Книга змін”, “Книга пісень”, “Книга порядку”, “Книга гір і морів”, “Книга весни і осені”. До основних філософських шкіл, насамперед, належать: **конфуціанство, даосизм, легізм.**

**Конфуціанство** (VI – V ст. до н. е.), засновник Кун Фу-цзи (Конфуцій). Основна проблема його філософії – суспільне життя, моральні засади людських взаємин, виховання. Центральне питання його вчення – це **порядок** у суспільному житті, який базується на **обов'язку.**

Проте ідеал порядку знаходиться в минулому. **Культ минулого знайшов вираз у беззастережному підпорядкуванню старшим.** Шанування батька, повага до старших братів – необхідна норма добра і порядку. Кожна людина має жити на основі **добрих звичаїв (“лі”).** Взаємини підданого і



правителя, підлеглого і начальника такі самі як взаємини сина та батька, молодшого й старшого братів. Такий порядок відповідає природі “*дао*” – світовому закону неба. Важливим принципом взаємин є принцип людяності (гуманізму) –“*жень*”, він виражає настанову “*не робити іншим того, чого не бажаєш для себе*”.

*Даосизм*, засновник *Лао-Цзи*. Центральне поняття – “*дао*” як «мати всіх речей», з нього походить все, що існує. Окрім того, дао – шлях, у якому все напередвизначено. Основою змін є *суперечність між інь і ян*. Вихідним принципом Лао-цзи є *принцип недіяння*, невтручання в природний процес існування світу. Тому даосизм орієнтує людину на повернення до минулого “природного” стану життя людей. Звідси і моральний принцип поведінки, який полягає в “переможному недіянні”, невтручанні, аби не порушити природного ходу “дао”. Даосизм критично налаштований проти конфуціанства, відкидаючи принцип неба.

*Легізм* (VII – VI ст. до н. е.). Його ідеї сконцентровані навколо проблеми політичного управління державою. Метою держави є сильна влада, яка спрямована на перемогу над іншими народами задля створення імперії. Представник легізму Шан Янь вважав: причиною неправильних вчинків є поширення в державі “доброти й людинолюбства”. Основа доброго життя є порядок, який утверджується законами й правилами, що диктує і впроваджує правитель. Справжнє добро запроваджується через систему покарань особливо через смертну кару. Жорстоке покарання слід запровадити навіть за незначні провини. Держава має постійно втручатися в життя підданих, вистежувати і карати, тоді народ знатиме правила і закони поведінки. Нормою взаємин у державі мають стати доноси. Це вірний спосіб створити сильну державу, в якій народ шануватиме закони й буде готовий піти на смерть за імператора.

**Питання 3.**

**Давньогрецька філософія.** Її вихідними поняттями, що вказують на певне єднання і водночас розрив з міфологічним світосприйняттям стали **Космос – Хаос, архе, Логос.** Під Космосом розуміли впорядкованість світу.

Центральною проблемою в досократівський період стала проблема **основи впорядкованості світу** чи то першопричини, першопочатку (*arche*), усього існуючого, яку започаткувала іонійська філософія (Мілетська школа). Засновник мілетської філософії **Фалес** вважав такою основою воду: вода є рухома стихія, перебуває в стані постійної зміни і різних перетвореннях вводить у філософію поняття *arche* і називає його “*апейрон*”, що означає “нескінченне”, яке є тим, що “все охоплює і всім править”. **Анаксимен** за першооснову бере повітря, яке, як і апейрон, на його погляд, є нескінченна стихія і активний, творчий першопочаток.

➤ **Геракліт** з Ефеса вважає, що першооснова буття, має бути чимось мінливою, динамічною, рухливою, бо те, що не змінюється, не може бути причиною змін у іншому. *За таку стихію Геракліт бере вогонь.* Зміни в світі він передає через образ ріки, стверджуючи: **«неможливо двічі увійти в одну й ту ж саму річку».** Таке бачення світу знайшло вираз у принципі **“усе плинне” (panta rei).** Доцільність у світі, за Гераклітом, проявляється як особлива мудрість, порядок у вічному процесі “панта рей”, а здійснюється ця доцільність завдяки **Логосу.**

➤ **Піфагор** і його школа **основою фізичного й морального світу вважають число,** воно є головним принципом існування всіх речей та предметів. Число бере участь у всьому, є його душею, принципом формування, порядку й гармонії Космосу. Число в піфагорійській філософії стає принципом пізнання всього існуючого.

➤ **Парменід** – центральна фігура в елейській філософській школі. Він уперше в історії філософії вводить у вжиток категорії: **буття і небуття.** *Буття не можна відчутти, його можна лише мислити.* Воно існує як одне, єдине, ціле, що обіймає все і поза ним ніщо не існує. Отже “небуття” бути не може. Це абстрактне буття – вічне, існує поза часом і простором.

➤ **Демокріт** стверджує, що **“буття” – це неподільні, вічні, неподільні найменші частинки, або атоми.** Другим субстанційним першопочатком всього існуючого він називає небуття, порожнечу (неіснуюче). Атоми Демокріта не мають таких властивостей, як колір, смак, запах тощо, але наділені зовнішніми властивостями і тому розрізняються між собою формою, порядком розташування та місцем.

➤ **Зміну предмета філософії з питань онтології на питання існування людини як моральної істоти здійснив Сократ (469 – 399 рр. до н. е.).**

Предметом його філософії постає **людина** взагалі та її моральне життя зокрема. Зацікавлення проблемою людини, навернуло Сократа і до вироблення відповідного філософського методу, який би допоміг збагнути, що таке людина та в чому полягає смисл її буття. Таким методом стала **діалектика**. Тобто вона оперта на дві засади: негативну – деструктивну (*іронія*) і позитивну – конструктивну (*маєвтика*). Засобом іронії Сократ виявляє у поглядах бесідника певні суперечності, нелогічність, зарозумілість, некритичне ставлення до себе тощо. Сократ доводить його до стану невпевненості в собі і, нарешті, до визнання помилковості власних суджень, незнання: **«Я знаю, що я нічого не знаю»**. Водночас у діалектиці Сократа проступає і її конструктивна, позитивна сторона. Він веде бесіду, націлюючи бесідника на ту чи іншу відповідь, не виголошує готову істину, а закликає до спільного її пошуку, допомагає в її відкритті. Звідси й аналогія його методу з повивальним мистецтвом. Такий процес пізнання стає самопізнанням, пошуком істини в самій людині, а не поза нею. Тобто людина повинна реалізувати відомий принцип: **«Пізнай самого себе»**.

Філософська проблематика свого класичного виразу набуває у філософських ученнях **Платона та Аристотеля.**

➤ **Платон** (427 – 347 рр. до н. е.) мав справжнє ім'я Арістокл. Відштовхуючись від сократівських пошуків, Платон доходить висновку, що **“справжжня сутність” усього є не світ речей, а світ ідей.**

Він стверджує, що існує особливий вид буття, який не сприймаємо відчуттями, проте він існує об'єктивно і становить світ ідей. Ідеї це особливі ідеальні сутності, *трансцендентні й самодостатні*. **Ідею** Платон тлумачить у трьох планах: **онтологічному** (тут ідея постає своєрідним прототипом, моделлю, взірцем і сутністю речі); **логічному** (ідея є загальним поняттям і слугує засобом пізнання світу речей); **телеологічному** (тут ідею розглядає як мету, до якої прямує річ).

Різні види буття мають свої окремі, самостійні ідеї. Для пояснення походження світу речей Платон, у свою філософію вводить творця **Деміурга** і **Світову Душу**. Деміург витворює її з ідей та матерії, яку трактує як *небуття, місце перебування ідей*. **Світова Душа** – це космічний творчий принцип, вона проймає собою світ ідей і світ речей. Тому кожна річ має душу як частину Світової Душі. Її не можна пізнати раціонально. Ідеї мають свою ієрархію – існують ідеї як вищі, так і нижчі. На вершині ієрархічної системи ідей перебуває **Добро** як абсолютна досконалість, мудрість і найвища мета світу.

Процес **пізнання** це, по перше, **пригадування** (*anamnesis*), але, окрім того, і свідоме поривання до чогось вищого, прекрасного, досконалого. За Платоном, у душі людини існує три її складові, так само і в державі мають існувати три соціальні верстви. Так, **розумній частині душі**, яка є носієм мудрості, відповідає в державі **стан, філософів**. Вони мають керувати державою й забезпечити вищу справедливість. **Чуттєвій частині душі** відповідає такий стан в державі як **вояки**, вони наділені **мужністю**. **Пристрастній частині** душі відповідає **стан ремісників, землеробів, купців**, усім, хто займається фізичною працею і творить матеріальні блага. Їм властива чеснота **поміркованість** (стриманість). Ці три верстви поєднує в ціле **справедливість, втіленням якої є держава**.

➤ **Аристотель** (прибл. 384 – 322 рр. до н. е.), будучи учнем і другом Платона, стає в опозицію до його концепції подвоєння світу на “світ ідей та світ речей”. Аристотель вважав, що **ідеї не існують поза світом речей**, тобто

вони не мають самостійного онтологічного статусу. Згідно з Аристотелем, *єдиною реальністю, а отже, об'єктом філософського пізнання може бути тільки світ тілесних речей*, сама об'єктивна дійсність. За Аристотелем, “буття” і те, що ми називаємо “сутністю”, не може існувати інакше, як одиничне, окреме, яке дане людині у відчуттях. Аристотель вважає, що *сутність буття кожної речі становить їх форма*, яку він ще іменує як “першу сутність”: Якщо форма є першим структурним принципом оформлення буття, то другим є *матерія*. Її Аристотель трактує в широкому розумінні як *“те, з чого складається річ”*, а також те, *«з чого щось виникає»*. Взагалі Аристотель називає чотири причини існування: формальну (творчу), матеріальну, дійову (причину руху і спокою), фінальну (яка виражає мету, призначення речі).

У вченні про рушійну першопричину буття Аристотель *джерелом і причиною руху й будь-якої зміни називає Першорушія, який в нього постає Богом*.

Політичне вчення Аристотеля викладено у трактаті “Політика” в якому стверджує, що *державою є спільнотою вільних і рівних людей*. *Схильність до особливого суспільного об'єднання, яким і є держава є внутрішньою потребою людини й закладена в самій її природі*. Аристотель визначав людину як *“політичну істоту”*, тому що спосіб її буття, а також її сутність зумовлені суспільними факторами, а саме життям у державі.

### **Питання для самоконтролю**

1. Як ви розумієте твердження: філософія — це мистецтво жити?
2. Як ви розумієте твердження: філософія — це теоретично виражений світогляд?
3. У чому полягає відмінність мудрості від розуму?
4. Чому ми характеризуємо філософію не як науку, а як форму світогляду.

5. Чи правильно розглядати міфологічний світогляд як фантазії, якими архаїчна людина намагалася боротися зі своїм страхом перед невідомістю?
  6. Які реалії людського життя вперше були усвідомлені людством саме у формі релігійних вірувань?
  7. Охарактеризуйте зміст та функції онтології, гносеології, аксіології.
  8. Які риси східної філософії відрізняють її від західного способу мислення?
  9. Яку основну світоглядну ідею виражають системи філософії Давньої Індії?
  10. Якою є основна проблема філософії конфуціанства?
  11. У чому смисл принципу не діяння у даосизмі?
  12. Яка проблема була центральною в досократівський період Давньогрецької філософії?
  13. У чому суть зміни предмета філософії, яку здійснив Сократ?
  14. З якою метою Сократ використовує метод діалектики?
- Аргументуйте твердження Платона, що “справжня сутність” усього є не світ речей, а світ ідей.
15. Що нового вніс Аристотель у філософію твердженням, що єдиною реальністю може бути тільки світ тілесних речей?

## Тема 2. Філософія Середньовіччя, Відродження та Нового часу

### План

1. Філософія Середньовіччя
2. Філософія Відродження
3. Філософія Нового часу

#### Питання 1.

Філософія Середньовіччя розгортає свій зміст у річищі ідей християнської теології. Вона обіймає період у майже півтори тисячі років – від перших століть Нової ери до – XV ст. Хронологічно її розвиток можна поділити на такі періоди:

- **патристика**, в якій можна виділити два підперіоди: перший – апологетичний, коли закладаються основи християнської догматики з утворенням єдиної церкви (до 325 р., коли відбувся Нікейський собор), і другий – систематичний, коли розробляються догматика і філософія (до VIII ст.);
- **схоластика**, яка триває з IX до XV ст. і розпадається на три періоди: ранню схоластику (IX – XII ст.), розквіт схоластики (XIII ст.) і пізню схоластику (XIV – XV ст.).

**Центральна проблема філософії – проблема взаємовідносин людини та світу – у середньовічній філософії набирає специфічного змісту: це взаємовідносин *Бога, людини та світу*. У такій формі у свідомості тогочасних європейців формуються нові поняття та принципи світосприйняття. Головні з них такі:**

- Окрім фізичних речей та явищ, які ми сприймаємо чуттєво, існує *надчуттєва, ідеальна реальність*. Це вища форма буття, «істинне буття».
- Таким чином світ, в античному світосприйнятті цілісний, розпадається на два протилежні світи:
  - а) Земний – тілесний, скінчений, оманливий, гріховний, в якому людина перебуває тимчасово і її душа, по суті, проходить випробовування

b) Небесний – духовний, вічний, істинний, чистий, благий, який знаходиться поза межами тілесного життя.

•Завдання людини – зробити правильний вибір між цими двома світами.

**У такій формі у свідомості людей формуються дуже важливі поняття:**

○ *Свобода*: людина сама чинить вибір, навіть Бог не може врятувати її душу без її участі.

○ *Відповідальність*: за неправильний вибір вона понесе покарання, бо це є гріх.

○ *Особистість*: Я персонально здійснюю вибір і несу за нього відповідальність, ніхто не може зняти з мене цей обов'язок.

○ З'являється поняття *історії* – це *шлях* людства від створення світу до кінця світу, після якого ті, хто на це заслужив, здобудуть вічне життя у Царстві Божому. Таким чином історія осмислюється як процес незворотних змін, як поступальний рух, який має мету, перспективу *світлого майбутнього*.

Утверджуючи переконання, що *істинне буття людини – це її духовне буття*, християнська теософія (від Теос – Бог) скеровує увагу філософів середньовіччя на дослідження внутрішнього, духовного світу людини, на освоєння безмежних глибин людської душі.

Ідея що Бог є творцем світу також слугує дуже важливим орієнтиром для філософських роздумів: у сприйнятті середньовічних філософів формується розуміння світу як такого, що має вічну, непохитну основу, побудований на засадах добра; світу, в якому, в кінцевому підсумку, все має бути правильно.

**Друга з основних проблем середньовічної філософії – проблема співвідношення віри та знання.** Осмислення її протягом століть пройшло шлях від ствердження несумісності, взаємовиключення філософії і релігійної віри до учення про те, що вони нерозривно пов'язані між собою.



Речником першого підходу був *Квінт Септимій Тертуліан* (160 – 230). Логіка його осмислення проблеми віри та знання впливає з важливого постулату християнства: *людина рятує свою душу вірою в Бога*. Її заслуга у вірі тим більша, чим тяжче їй повірити, тобто чим менше вкладається те, в що вона вірить, у рамки здорового глузду. Звідси впливає принцип Тертуліана: *“Credo, quia absurdum est” – “Вірую, тому що це є абсурдно”*. Якщо ж людина знає, розуміє те, в що вірить, її віра знецінюється, бо не потребувала від людини зусиль. Тому, на думку Тертуліана, християнство зробило непотрібним наукове знання, яке містила в собі антична філософська спадщина: *“Нам після Христа не потрібна жодна наука; після Євангелії не потрібне жодне дослідження”*.

Пороте в подальшому розвитку філософської думки ставлення до співвідношення віри та знання змінюється. Найвидатніший із отців церкви *Аврелій Августин* (354 – 430) у своїх творах уже розглядає можливості для того, щоб віднайти надійну основу й правильний шлях пізнання. Метою пізнання, за Августином, є Бог, бо Він містить у собі істину, є найвищим благом і причиною будь-якого блага. Філософ висуває і докази існування Бога, таким чином він звертається до розуму людини, шукаючи в ньому опору для віри.

Якщо Тертуліан вважає філософів єретиками, то Августин звертається до філософії, щоб розумово осмислити християнське вчення. На його думку, найближче підходить до християнської віри платонівська філософія, тому він відіграв дуже важливу роль в *утвердженні неоплатонізму як провідної традиції доби патристики*. За Августином, Бог є ідеєю світу в тому значенні, в якому поняття «ідея» вживає Платон: Бог несе у собі ідеальний зразок реального світу. Він є також потужною духовною енергією, яка з себе випромінює світ: світ є еманациєю Бога. Важливо, що Він не лише створив світ, а постійно зберігає й творить його – Августин висунув учення про *перманентне творення світу Богом*.

Філософія Августина – вершина патристики, яка забезпечила спадковість між філософією Платона й філософською думкою середніх віків, утвердивши в ній дві провідні тези:

- *Істинне буття – це буття ідей, а не речей;*
- *Істину людина знаходить у своєму серці.*

Неоплатонічна лінія панувала у середньовічній філософії **протягом усієї доби патристики**, і лише в період зрілої схоластики відбувся докорінний поворот до нової моделі філософії, яку створив у XIII ст. Тома.

**Тома Аквінський** (1225 – 1274) пристосував філософію Аристотеля до вчення католицької церкви і таким чином **створив християнську філософію**, яка до наших днів існує як офіційна філософія римо-католицької церкви (з XX ст. у формі неотомізму).

Тома чітко *розмежував сферу науки та віри*: наукове знання – це знання про світ, і воно повинно бути об’єктивним і правильним. Але хоча наукове знання об’єктивне та істинне, однак воно не може охопити все, тобто не може бути всеосяжним. Є така сфера дійсності, що не може досягатися розумовим пізнанням – це сфера віри, яка є недосяжною для філософського знання та розуму. Тому *предметом філософії є “істини розуму”, а предметом теології – “істини Об’яву”*.

Проте **між наукою та вірою, філософією і теологією немає суперечності**, християнські істини стоять вище за розум, але не суперечать йому. Джерелом будь-якої істини є Бог, тому не може бути принципової суперечності між Об’явом і розумом. І хоча не всі “істини Об’яву” можна довести раціонально, та це не означає, що вони неправдиві чи суперечать розумові: вони “надрозумні”, але не “протирозумні”. Обмежений людський розум стоїть нижче від мудрості Бога, тому і філософія нижча від теології, вона є “служниця богослов’я”.

## **Питання 2.**

**Доба Відродження** – це час, коли відбувається поступова, але **докорінна зміна світоглядних орієнтирів**.

Причини цієї зміни:

- Легітимізована в добу пізньої схоластики настановленість на пізнання природи вилилася в **низку відкриттів у сфері природознавства**. Раз пізнавати природу можна, не заборонено – наукове пізнання іде наростаючим потоком. Нові тенденції в науці знайшли своє втілення в творчості Леонардо да Вінчі (1452 – 1519 рр.), Ніколая Коперника (1473 – 1543 рр.), Йогана Кеплера (1571 – 1630 рр.) та Галілео Галілея (1564 – 1642 рр.).
- Виявляється, що застосування результатів пізнання у практичній діяльності дає безперечну велику **користь** – так виникають перші **паростки майбутньої природознавчої науки та індустріального виробництва**.
- Але нові форми суспільного життя потребують іншої, ніж у середньовіччі, **людини – вільної** як від жорстких суспільних рамок середньовіччя, так і **внутрішньо** готової до ініціативи, самореалізації, підприємництва, особистої відповідальності.

**Філософські ідеї Відродження розвинулися у трьох основних напрямках:**

### **1. Гуманізм**

*Ренесанс – Відродження – є відродженням чого?*

Це звернення до **античного ідеалу людини**, в якому нова доба віднаходить надзвичайно важливі для себе характеристики:

- У ньому гармонійно **поєднуються духовне й тілесне**, тіло людини – це, так само, як і душа, творіння Боже, тому воно прекрасне і дане людині на добро.
  - Утверджується право людини на **щастя в земному житті**.
  - Формується **нове поняття свободи**: вона може виявлятися не лише у внутрішньому, духовному світі, але й у повсякденній практичній діяльності людини, її **творчості**, реалізації її таланту, знань, волі.
  - Людина як істота творча у своїй значущості **підноситься до рівня Бога**.

**Цей напрям у мисленні доби Відродження виражається поняттям**

**гуманізм – це ставлення до людини як до найвищої цінності.**

Засновником італійського гуманізму вважається *Данте Аліг'єрі* (1265 – 1321 рр.). У творі “Божественна комедія” він по-новому осмислює **співвідношення Бога та людини**: не протиставляє їх, а бачить їх у взаємній єдності, вбачає в людині творчі сили, що дорівнюють силі Провидіння Божого.

*Франческо Петрарка* (1304 – 1374 рр.) у своїх творах підносить ідею **активної самореалізації людини**.

*Лоренцо Валла* (1407 – 1457 рр.) наголошував на **природній сутності людини**, вважав, що добродійним є все що відповідає природним нахилам людини, тому земні утіхи, на його думку, не є аморальними.

## **2. Нові соціальні ідеї.**

**Нові моделі життя потребували також нових форм стосунків між людьми, тому філософська думка Відродження висуває принципово нові соціальні ідеї.**

Середньовічне суспільство являло собою жорстку **ієрархію**, в якій доля кожної людини від народження до смерті була визначена її місцем на щаблях цієї ієрархічної системи. Нова система цінностей, навпаки, орієнтується на ідею **рівності всіх людей**: виникають перші теорії утопічного комунізму – їх висувають *Томас Мор* (1478 – 1535), *Томмазо Кампанелла* (1568 – 1639 рр.). *Гуго Гроцій* (1583 – 1645) формулює **теорію природного права**, за якою всі люди від народження, в силу однієї-єдиної заслуги – того, що вони народилися людьми – мають рівні невід’ємні права. Головні з них – право на життя, свободу, власність.

## **3. Натурфілософія**

Пізнаючи природу, мислителі доби Відродження відкривають у ній такі якості, на яких не фіксували увагу їх середньовічні попередники. **Природа постає як вічна, нестворювана і незнищенна, нескінченна в просторі, гармонійна і цілісна** в усій багатоманітності своїх проявів, така, що

перебуває в процесі *постійного самооновлення*, самотворення. Ці риси: вічність, гармонія, творча потуга – дотепер були винятковими ознаками Бога на протигагу скінченному, створеному і повністю залежному від Промислу Божого земному світові. Нове бачення природи виливається у специфічну *натурфілософію (філософію природи) – пантеїзм, ототожнення Бога і природи.*

Пантеїстичні вчення розвинули у цю добу *Джордано Бруно*, (1548 – 1600 рр.), *Ніколай Кузанський* (1401 – 1464 рр.). Мислителі Відродження стверджують, що Божистий духовний початок перебуває у самій природі, невіддільно злитий з її фізичною, матеріальною основою. Цей духовний початок, який Джордано Бруно називає Душею світу, є джерелом саморозвитку, постійного руху і самооновлення природи. Суперечливу єдність Божистого та природного у світі та в людині Ніколай Кузанський осмислює в ученні про збіг, співпадіння найбільшого й найменшого в нескінченному: «абсолютний максимум» (Бог) та «абсолютний мінімум» (природа) виявляються тотожними у процесі нескінченного поширення Бога у Всесвіті. Так само «абсолютний максимум» та «абсолютний мінімум» поєднуються в мікрокосмосі, в людській істоті.

### **Питання 3.**

Добу Нового часу як історичний період в житті Європи визначають у хронологічних рамках XVII – I половини XIX ст. Слід наголосити, що особливості цієї доби у сфері науки, культури, техніки, філософії поступово формувалися вже в часи Ренесансу. Світоглядні зміни, які у добу Відродження помалу визрівали у надрах старої системи мислення, у Новому часі виявилися з усією повнотою у новій системі життєвих орієнтирів:

➤ Якщо для середньовічної людини головною опорою у світі була *віра*, то в добу Нового часу утверджується протилежне переконання: **“Знання – то сила!”**. Мета пізнання набула прагматично-ділового характеру: **«Опануй природу в ім'я користі й успіху самого життя»**. При цьому перевага

віддається фактичному, позитивному знанню явищ дійсності, що базуються на науці й експерименті. Позитивізм стає однією з істотних рис цієї доби.

➤ Якщо середньовічна людина вважала *Бога головною силою* у світі, а Божисте Провидіння – суб'єктом всіх подій і явищ, то тепер *людське «Я» стає основним принципом і вихідним пунктом філософування*, джерелом духовності і шляхом для того, щоб досягнути Бога.

Якщо для середньовічних мислителів головним предметом роздумів були духовні основи буття людини й світу, то тепер *головним зацікавленням як науки, так і філософії стає природа*. А тому наукове знання свого найвищого злету досягає у той період у природознавстві; натурфілософія як уможливає цілісне витлумачення природи поступається практичному завданню – розробці ефективних способів пізнання природи

**Гносеологічні проблеми опиняються у центрі уваги філософії:  
вона вбачає своє завдання в тому, щоб зробити наукове пізнання  
максимально ефективним.**

З цією метою філософи Нового часу шукають відповіді на низку питань щодо сутності пізнавального процесу:

### **1. Що є джерелом наших знань?**

На це питання мислителі Нового часу дають різні, часто протилежні відповіді, проте наголосимо: ці суперечності походять не від недостатнього розуміння предмету, а від того, що кожен з них починає досліджувати процес пізнання зі свого боку.

➤ *Емпірична* лінія у новочасній теорії пізнання виходить з твердження: *немає нічого в розумі, чого перед тим не було б у відчуттях*. Англійський філософ *Френсіс Бекон* (1561 – 1626) у своєму творі «Новий Органон» стверджує, що джерелом знання є *емпірія*, досвід, що спирається на експеримент. Він не применшує значення розуму в пізнанні, але вважає його подібним до дзеркала, яке відображає навколишні речі й бере від них свій зміст.

➤ **Раціоналістичний** напрям у теорії пізнання, вирішальну роль в утвердженні якого відіграв французький філософ *Рене Декарт* (1596 – 1650), спирається в розумінні джерел знання на протилежний підхід: ***у розумі є щось, чого немає й не може бути в чуттєвому досвіді – це знання загального та необхідного*** (емпіричний досвід, навпаки, дає нам знання одиничного та випадкового). У розумі людині від народження містяться самоочевидні істини, що не потребують доведення, і з них за допомогою логіки ми виводимо всі потрібні нам конкретні висновки. Істинне знання, за Декартом, людина досягає лише за допомогою розуму.

## **2. Як відрізнити істинні знання від хибних уявлень?**

З цією метою Декарт вводить у теорію пізнання ***принцип сумніву***: лише те знання можна вважати істинним, яке було піддане сумніву і витримало це випробовування.

За допомогою принципу сумніву Декарт прагне обґрунтувати не лише конкретні істини наукового знання, але й відповідь на центральну проблему філософського осмислення світу: ***що реально існує? Що є істинним буттям?***

Пошук відповіді на це питання починається саме з універсального сумніву: будемо сумніватися абсолютно в усьому, щоб з'ясувати: ***що*** за таких умов залишиться безсумнівним. Не тяжко, разом з Декартом, зробити висновок: якщо я сумніваюся в усьому, безсумнівним залишається лише одне: я сумніваюся. А яким чином існує мій сумнів? – у формі думки: «Я сумніваюся». Хто ж це має таку думку? – ***Я***. Таким чином, єдиним безперечно існуючим є думка, і лише через те, що Я думаю, Я можу переконалися у власному існуванні: ***«Мислю, отже існую» – «Cogito, ergo sum»***.

І Декарт, і Бекон дотримуються переконання: не досить мати добрий розум, головне – вміти його застосовувати. Для того, щоб правильно вести свій розум, слід мати ґрунтовно розроблений спосіб його застосування, або ***метод***.

➤ Таким методом Декарт вважає *раціональну дедукцію* і пропонує набір правил, яких слід дотримуватися в процесі побудови суджень при виведенні висновків про конкретне із загальних засновків..

➤ Бекон, для того, щоб розум не став «кривим дзеркалом», розвиває *індуктивний метод* – систему логічних процедур для переходу від фактів емпіричного досвіду до теоретичних висновків про загальне.

### **Онтологічні проблеми у новочасній філософії знаходять своє місце у роздумах мислителів про першооснову всього суцього (субстанцію).**

В осмисленні проблеми субстанції можна побачити певні етапи, які показують принципові зміни у розумінні філософами будови світу:

➤ Декарт, на відміну від мислителів доби Відродження, які розглядали духовний та матеріальний початок у природі в нерозривній єдності, розрізняє *дві самостійні субстанції*: по-перше, *душа – психічна субстанція* та, по друге, *тілесна, фізична субстанція*. Такий підхід називається «*дуалізм*» від лат. *duails* – подвійний або «*психофізичний паралелізм*»: психічне та фізичне існують *паралельно* – тобто вони ніколи *не перетворюються одне в одне*. Психічна субстанція має своїм атрибутом, тобто невід’ємною властивістю, мислення, тілесна субстанція – поширеність у довжину, ширину та глибину – протяжність. Душа й тіло є субстанціями створеними. Нествореною субстанцією є Бог, від нього залежить існування двох інших. Проте, якщо Бог присутній в людині, в її душі і є глибинною сутністю людського «Я», то в природі існує лише протяжна субстанція, у природі Бога нема. Таке розуміння природи поклато початок формуванню в свідомості європейців уявлення про те, що основне завдання людини щодо природи – підкоряти її своїй владі й беззастережно привласнювати все, що вона має.

➤ Передчуваючи загрози, що їх несе в собі протиставлення духовної та тілесної субстанцій, *Бенедикт (Барух) Спіноза* (1632 – 1677) захищає існування *єдиної субстанції, яка поєднує в собі як Декартову «річ мислячу», так і «річ тілесну»*. Такою єдиною першоосновою усього суцього є Бог. Головна характеристика субстанції – те, що вона, на відміну від усіх



інших речей, не має своєї причини поза собою, вона сама є *причиною самої себе* – «*causa sui*». Мислення та протяжність тілесних речей виступають, за Спінозою, двома атрибутами єдиної субстанції.

➤ Незважаючи на цю спробу зберегти у філософії Нового часу розуміння єдності духовного та матеріального початків, низка французьких філософів XVIII століття – П. Гольбах, К. Гельвецій, Д. Дідро, Г. Ламетрі роблять наступний крок у напрямі, започаткованому Декартом. Їх мета – *пояснити природу, виходячи з сутності самої природи, з її фізичних законів*. Тому вони повністю відкидають духовний початок: *«не існує нічого, окрім матерії»*. Якщо у пантеїстичній картині світу доби Відродження, а пізніше – в онтології Спінози, духовний початок, який проймає собою всі матеріальні речі та явища, був рушійною силою їх саморуху, самооновлення, то у французьких матеріалістів єдиними законами, що зумовлюють буття світу, є закони природи і, зокрема – закони класичної механіки, сформульовані І. Ньютоном. За першим законом класичної механіки, *якщо на тіло не діють зовнішні сили, воно перебуває у стані спокою або рівномірного прямолінійного руху (який, по суті, є варіантом стану спокою)*. Таким чином, відірвавши матеріальну субстанцію від ідеальної, звівши першооснову всього сущого до рівня фізичного субстрату, що існує за законами фізики, французькі матеріалісти втратили основу для пояснення для саморозвитку світу, його безперервного руху. Цю непослідовність вони намагаються виправити, звертаючись до теорії деїзму (першопоштовху) – світ, за їхнім твердженням, одержав перший імпульс руху від Бога, проте надалі він рухається без Божого втручання за законами механіки.

### **Питання для самоконтролю**

1. Якою є центральна проблема середньовічної філософії?
2. Як розв'язує середньовічна філософія проблему співвідношення віри та знання?
3. Як аргументує Тертулліан свою тезу “Вірую, тому що це є абсурдно”?
4. У чому суть неоплатонізму як провідної традиції доби патристики?

5. Охарактеризуйте основні ідеї Т.Аквінського.
6. У чому смисл повернення до античного ідеалу людини в добу Відродження?
7. Охарактеризуйте зміст поняття «гуманізм доби Відродження».
8. У чому суть пантеїстичного вчення мислителів доби Відродження?
9. Розкрийте значення переконання: “Знання – то сила!” у новочасній філософії.
10. Чому гносеологічні проблеми опиняються у центрі уваги філософії Нового часу? Які наслідки це має?
11. У чому суть емпіричної лінії у новочасній теорії пізнання?
12. У чому суть раціоналістичного напрямку в новочасній теорії пізнання?
13. Які онтологічні проблеми розглядалися у новочасній філософії?
14. Які етапи можна побачити в осмисленні проблеми субстанції у новочасній філософії?

### Лекція 3. Німецький класичний ідеалізм

#### План

1. Філософія І. Канта
  - a) Теорія пізнання
  - b) Практична філософія
2. Філософія Г.Гегеля
  - a) Учення про Абсолютну ідею
  - b) Діалектичний метод

У новочасній філософії ми побачили два важливі кроки, що вели до ідей німецького ідеалізму:

Декарт: *“cogito ergo sum”* – мислю, отже існую.

Спіноза *“substantia est causa sui”* – субстанція є причиною самої себе.

Ці ідеї підводили до висновку:

Фундаментальною основою усього існуючого є мислення. Центр уваги філософії переноситься з предметного світу, який протистоїть суб'єктові пізнання, на *буття предметів у мисленні*, зміст мислення.

#### Центральне питання німецької філософії:

які підстави має розум для претензій на всезагальну значущість?

Завершується розмежування у філософській думці природи та людини:

природа повністю стає підпорядкованою пануванню людини, людському розумові.

#### Питання 1 / а.

У філософській творчості **І. Канта** (1724 – 1804) вирізняють два періоди:

- *“Докритичний”* – до 1770 року. У праці *“Всезагальна натуральна історія і теорія неба”* (1755) Кант розробив *“небулярну”* космогонічну гіпотезу, згідно з якою Сонячна система, як і весь Всесвіт, виникає з газо-пилової туманності.
- *„Критичний”*: Кант сформулював свої основні філософські ідеї. Головні твори цього періоду: *“Критика чистого розуму”* (1781),

“Критика практичного розуму” (1788) і “Критика здатності судження” (1790).

Основна ідея Кантової філософії полягає в тому, що необхідно з’ясувати, **чи насправді можливо для людини одержати достовірні знання**, що дозволяє створювати про предмети навколишнього світу теорію, яка не просто виражає суб’єктивну думку дослідника, а й претендує на всезагальну значущість?

Відповідь на це питання Кант шукає на шляху всеохоплюючого **критичного дослідження логіки всього існуючого на той час наукового знання**.

Як ми вже бачили, емпірична та раціоналістична лінії у попередній щодо Канта теорії пізнання не могла дійти згоди у питанні: яким чином у нашому знанні з’являються такі характеристики, як загальність, доконечність (необхідність) і причиновість, адже чуттєвий досвід має справу щоразу з конкретним, одиничним і випадковим.

На відміну від представників емпіричної теорії пізнання, Кант доходить висновку, що загальність, доконечність і причиновість не мають своєю основою чуттєвий досвід, а виявляють **власну природу розуму**. Таким чином, **логічне завершення як раціоналістичної, так і емпіричної традиції підводить Канта, на противагу Декартові, до ствердження відриву мислення від буття**. Однак це не є відкиданням картезіанського принципу тотожності мислення і буття, а шляхом більш глибокого його осмислення.

Хоча все наше пізнання починається з досвіду, стверджував Кант, це не означає, що все в ньому походить з досвіду. **Загальність і доконечність є апріорною (додосвідною і незалежною від досвіду)** формою об’єктивного зв’язку між самими предметами. Вона притаманна також розсудковому мисленню, а воно вносить її у зв’язки між предметами досвіду у процесі пізнання. Ідея апріорного походження загальних і доконечних зв’язків стала одним з наріжних принципів усієї теорії пізнання Канта.

Кант виокремлює три основні здатності пізнання: чуттєвість, розсудок і розум.

У процесі пізнання річ, з того боку, якою вона дається людині у відчуттях – феномен, явище, чи то “річ для нас”. Але тим, як річ постає у відчуттях, вона водночас ховає таємницю своєї сутності, тобто те, якою вона є сама по собі, безвідносно до нашої чуттєвості. З цього боку вона є “річчю в собі”, або ноуменом. Ноумен лежить поза сферою досвіду людини, він належить до сфери *трансцендентного* (власне: того, що перебуває поза межами емпіричного досвіду).

Нечуттєва основа пізнання – розсудок і розум – дані людині *до* будь-якого досвіду. Факти чуттєвого досвіду, за Кантом, не виявляють людині сутності речей. Вони є лише матеріал для нашого пізнання речей, але не речі самі по собі. Те, якими є речі самі по собі, людина не може знати на основі чуттєвих даних. На їх основі вона може судити лише про те, якими речі являються нам завдяки нашій чуттєвості. Судження, в які втілюються результати пізнання, базуються на нечуттєвій основі нашого досвіду. Цією основою є специфічні поняття, особливість яких полягає в тому, що вони не лише об’єднують дані чуттєвого досвіду, але, що головне, надають цим даним відповідних **значень**. Такі поняття у теорії пізнання Канта мають статус категорій розсудку.

Якщо чуттєві дані є матеріалом для міркувань, суджень, то категорії, за Кантом, є синтезами або способами дії, яким ми несвідомо підпорядковуємо чуттєві дані. Підведення даних чуттєвості під категорії є їх перетворенням у форму загальності та необхідності. Саме з категорій у такий спосіб і виводяться такі принципи та закони, які повинні відповідати предметам. Візьмімо будь-який закон фізики, хімії, біології тощо, усі вони виділяють у класі чи ряді речей і явищ риси загальності та необхідності.

За Кантом, риси загального та необхідного надаються даним чуттєвості у свідомості за законами, притаманними самій свідомості, а не об’єктивним речам. Такі властивості свідомості, що зумовлюють можливість пізнання, називають “трансцендентальне”. Тому своє вчення про апріорне походження знань він назвав трансцендентальним ідеалізмом.

Зі сказаного вище випливає, що необхідною умовою наукового знання, за Кантом, є його чуттєво-досвідна основа. І наступне – наукове знання має категоріальний характер, завдяки чому факти чуттєвості набувають статусу загальності та необхідності.

Особливістю всякого наукового знання є те, що свідомість через процес підведення фактів чуттєвості під категорії вкладає в предмети наукового аналізу *ті значення, завдяки яким вони стають нам потрібними*, хоча речі самі по собі непізнаванні. Отже, *свідомість сама конструє предмет наукового пізнання, адже кожне наукове завдання є формуванням принципів та їх подальшим розгортанням*.

Таким чином, у теорії пізнання Канта реальний об'єкт лишається поза процесом пізнання, що він собою являє – не дано ні в чуттєвості, ні в мисленні. Саме тут **відрив мислення від буття починає перетворюватися у власну протилежність: проблема єдності, тобто узгодження мислення і буття, прибирає форми узгодження буття з мисленням**. Центром теоретичного дослідження стає осмислення активності людської свідомості: вона своєю діяльністю витворює об'єкт пізнання. Таким чином проблема пояснення світу перетворюється в проблему пояснення процесу його пізнання.

### **Питання 1 / в.**

**Ставлення людини до світу** постає в Канта предметом практичної філософії як взаємодія індивіда зі світом речей, підпорядкованим природним закономірностям. Сама людина, як і всі речі, має двоїсту природу: як річ серед речей вона підпорядкована тим самим детермінантам, що й усі інші природні речі, але як “річ у собі” вона має у собі неприродне, що виражається у трьох головних ідеях: свобода, безсмертя, Бог. Просвітницька спрямованість поглядів Канта виявилася в проголошенні свободи основною, необхідною умовою моральності. Кант установив новий статус ідеї свободи, безсмертя і Бога – це постулати, які слугують “збудниками” морального прагнення людини дотримуватися у своїй поведінці морального закону.

Моральний закон, згідно з Кантом, - це “основний закон надчуттєвої природи і чистого осяжного розумом світу”.

Свобода, безсмертя, Бог належать до надчуттєвої природи і мисляться Кантом як регулятивні ідеї. Суб’єктом морального закону є людина, її ноуменальна (ноумен – синонім “речі в собі”) сутність.

***Відкриття надчуттєвої природи людини, сутність якої визначена моральним законом і де реалізується її свобода і безсмертя, є принципово новим кроком у розумінні людини – першим кроком в осмисленні її соціальної сутності.***

Відповідно до такого розуміння людини Кант знаходить основний принцип відрізнєння людини від усіх інших реалій: тоді як речі постають для тієї чи іншої волі як знаряддя, людина існує як мета сама собою і не слід її розглядати лише як знаряддя, засіб. Подолання інструментального підходу до людини в Канта стало можливим тільки завдяки констатуванню сутності людини як таємниці, яку не можна розкласти за законами логіки. *У цьому глибокий смисл кантівського твердження: він був змушений обмежити розум, щоб дати місце вірі.*

Із надчуттєвої природи людини Кант виводить *головний практичний імператив:*

***“Чини так, щоб ти завжди ставився до людства й у власній своїй особі, і в особі кожного іншого так само, як до мети, і ніколи б не ставився до нього лише як до засобу”.***

В особі Канта Просвітництво приходить до усвідомлення того, що знання, наука, розум – безсумнівні цінності доби – можуть ставати руйнівною силою, коли поширюються на терени віри, моральності, людської душі і намагаються раціонально пояснити те, що в принципі недосяжне для теоретичного пізнання і є предметом віри – Бог, душа, безсмертя. Таким чином, *буття роздвоюється на раціональний світ “природного”, розсудково-впорядкованого, пізнаного й обґрунтованого та ірраціональний*

*світ реально сутнього, яке впорядковується лише вірою, моральними засадами кожної окремої людини.*

## **Питання 2 / а.**

**Георг Вільгельм Фрідріх Гегель** ( 1770 – 1831) вважав, що сучасна йому епоха – це час народження нового світу, це світ нового знання, філософії, що осягнула сутність духу. В основу всієї системи гегелівської філософії лягло уявлення про філософію як науку, що має своїм предметом той самий об'єкт, що й релігія, – сутність Бога. Відмінність між релігією і філософією Гегель вбачає у формі осягнення Бога: коли релігія здійснює це на рівні уявлення, то філософія висловлює божественне, тобто сутність абсолютного духу, у науковій формі.

**Гегель довів раціоналістичну традицію у новочасній філософії до логічного завершення, поклавши в основу своєї філософії**

***принцип тотожності мислення та буття:***

**загальне і доконечне, яке є сутнісною ознакою розуму, існує водночас і в знанні, і в самому предметному світі.**

**Тому «все розумне – дійсне, все дійсне - розумне».**

Мислення, що перебуває поза окремим суб'єктом, Гегель означає поняттям «об'єктивний дух». Воно існує у формі системи понять, системи знання взагалі, тобто поняття «дух» означає систему категорій мислення, репрезентованих як об'єктивна реальність.

**Буття духу Гегель розглядає як три послідовні етапи його саморозгортання:**

1. Абсолютна ідея (поняття «ідея» як синонім поняття «дух» тут слід розуміти в його Платонівському смислі) «в собі» – це *об'єктивна логіка*, яка існує у світі скрізь і завжди, незалежно від того, чи існують предметні носії, в яких вона може виявитися, вона не виникає і не зникає, тобто є вічною, і несе в собі в згорнутому вигляді прообраз можливого буття абсолютно усього.



Ця логіка перебуває у постійному історичному розвитку: дух не з'являється у світ у готовому вигляді, а створює себе, постає через свою власну діяльність. Цю особливість духу Гегель висловлює через категорії «субстанція» і «суб'єкт». Система категорій постає водночас як першооснова мислення – субстанція – і як саме мислення, що осягає світ, – суб'єкт. Дух, за Гегелем, є субстанція, яка сама себе осягає, створює себе, і лише як така субстанція дух є суб'єкт.

2. Дух у своєму «відчуженому бутті» – це таке буття духу, в якому він втілюється у чужу йому самому форму матеріальної природи. У природі абсолютна ідея у перетвореній формі матеріальних явищ та процесів проходить такі сходинки розвитку: механіка, фізика, органіка. Пізніше послідовники Гегеля К. Маркс та Ф. Енгельс більш розлого охарактеризували стадії цього процесу: механічна, фізична, хімічна та біологічна форми руху матерії. На другому етапі абсолютна ідея розгорнула й втілила у формі наявно існуючих предметів той зміст, який на попередньому етапі існував у ній лише як можливість. Тепер цей зміст постав як чуттєво дане буття неживої та живої природи. Кожен закон природи, кожне явище та істота – це спосіб буття абсолютної ідеї, яка раніше була лише «в собі» (нерозгорнута, недоступна для вивчення), а тепер постала «для себе» – готовою для дослідження й осягнення розумом. На цьому етапі сформувався і сам розум, здатний пізнати природу – виникає свідомість людини, яка в закономірному перебігові природних процесів здатна упізнати свою власну логіку. Розвиток природи припиняється, бо, породивши людську свідомість, вона виконала свою місію.

3. Філософія Духа, в якій дух проходить такі стадії розвитку:

➤ Суб'єктивний дух – психічне життя окремого індивіда, його формування та розвиток.

➤ Об'єктивний дух – колективний розум людства, який розгортає себе у всесвітній історії через удосконалення форм державного устрою, в яких реалізується ідеал свободи.

➤ Абсолютний дух – процес розвитку самосвідомості людського духа, в якому мистецтво, релігія та філософія (найвищі щаблі втілення абсолютної ідеї у людському розумі) витворюють цілісну картину буття світу.

**Таким чином, втілившись у матеріальний світ, пройшовши в ньому шлях розвитку у вигляді природи та людського суспільства, пізнавши на цьому шляху всі свої реалізовані в ньому можливості, абсолютна ідея доходить до відкриття граничних основ усього суцього – тобто до пізнання самої себе як субстанції та суб'єкта усього, що відбувається в світі.**

**У такому сенсі абсолютна ідея: як субстанція-суб'єкт, абсолютний дух, світовий розум – це і є філософське розуміння Бога.**

**У філософській системі Гегеля світ, у якому ми живемо, постав як безперервний і нескінченний процес саморозвитку цілісної системи взаємопов'язаних явищ, керований універсальними законами, що задають параметри будь-якого природного чи суспільного процесу з невідворотною необхідністю.**

**Ці універсальні закони – це, власне, і є Логіка, Розум, що, будучи по суті єдиним, різними способами виявляється в законах природи (об'єктивна логіка), людському мисленні (суб'єктивна логіка) та в пізнавальному процесі (логіка суб'єкт-об'єктної взаємодії).**

## **Питання 2 / в.**

Закономірності цієї логіки Гегель сформулював у «Науці логіки», яка містить у собі виклад діалектичного методу Гегеля. Головні принципи діалектичного методу можна коротко сформулювати таким чином:

- *Принцип зв'язку:* усе пов'язане з усім.
- *Принцип розвитку:* все, що існує, неминухо має загинути, перейти в іншу форму буття, змінити свою якість. При цьому якість слід розуміти не як

ступінь досконалості, а як внутрішню визначеність, що робить річ *саме даною*, відмінною від інших речей.

Більш розлого закономірності розвитку Гегель описав у таких розділах «Науки логіки»:

➤ Вихідним пунктом аналізу є найбільш абстрактні категорії буття: *чисте буття* (оскільки воно позбавлене будь-яких визначень), тотожне категорії *ніщо*. Взаємоперехід буття і ніщо Гегель виражає категорією *становлення*. Ця категорія втілює в собі принцип загального розвитку, категорії буття і ніщо в становленні водночас і заперечуються як пройдені етапи розвитку, і підносяться на наступний щабель, зберігаються у більш високих формах. Заперечення постає *моментом зв'язку старого та нового*, який розгортається тріадично: теза (буття) – антитеза (ніщо) – синтез (становлення). У цьому суть принципу заперечення, який Гегель поклав в основу будови усієї системи. Принцип заперечення показує *траєкторію, спрямованість розвитку* – розвиток іде не по прямій, «вперед і вгору», а відбувається спіралеподібно. Розвиток має циклічний характер. Кожен цикл складається з двох заперечень: перше заперечення (самозаперечення речі, тобто утворення суперечності) – друге, заперечення того першого заперечення, розв'язання суперечності, повернення до начебто старого, але на більш високому рівні.

➤ Другий важливий принцип діалектики – принцип переходу кількісних змін в якісні – розкривається через категорії *якості, кількості, міри*. Категорії якість і кількість у своїй єдності утворюють міру. Міра – це процес взаємодії кількості та якості. Кількісні зміни в кожній речі відбуваються постійно та поступово і в певному діапазоні «вузлової лінії міри» не призводять до якісних змін. При переході ж вузлової точки відношень міри відбувається стрибкоподібний перехід від старого до нового: у цій точці найменша кількісна зміна призводить до докорінної зміни якості, річ перестає бути собою і стає чимось іншим. За Гегелем, будь-яке народження і будь-яка смерть є перерва поступовості, стрибок з кількісних змін у якісні – у

цьому суть принципу переходу кількісних змін в якісні. Цей принцип розкриває *механізм розвитку*.

➤ *Причину саморозвитку речей*, джерело їх якісних змін розкриває принцип суперечності. Гегель розглядав зміст категорії суперечності через поняття тотожності, відмінності і протилежності, ці категорії виступають як сходинки в логічному процесі осягнення сутності. Він висунув принцип тотожності протилежностей, згідно з яким знання сутності предмета досягається шляхом синтезу його протилежних визначень. Кожне з цих протилежних визначень само собою є судженням, але однобічним. Принцип тотожності протилежностей є третім основоположним принципом діалектичної логіки Гегеля.

Наголосимо, що принципи діалектики протилежні законам формальної логіки, вони базуються на висунутих на противагу формальній логіці цілковито інших законах: коли формальна логіка є наукою про форми *скінченного*, збоз судкового, *людського* мислення, то діалектична логіка є наукою про форми *нескінченного* мислення розуму як *мислення стосовно Бога*.

### **Питання для самоконтролю**

1. Охарактеризуйте центральне питання німецької класичної філософії.
2. Які основні здатності пізнання виокремлює І.Кант? Охарактеризуйте їх зміст.
3. Розкрийте зміст понять “річ для нас” та “річ у собі”.
4. Аргументуйте твердження І. Канта: свідомість сама конструює предмет наукового пізнання.
5. У чому суть принципово нового кроку в розумінні людини, здійсненого І. Кантом?
6. Чому Кант був змушений обмежити розум, щоб дати місце вірі?
7. Розкрийте зміст принципу тотожності мислення та буття у Г. Гегеля.
8. Розкрийте зміст поняття «Абсолютна ідея» у Г. Гегеля.
9. Яким є філософське розуміння Бога за Г.Гегелем?

10. Сформулюйте головні принципи діалектичного методу.

11. За Гегелем, у чому полягає причина розвитку?

12. За Гегелем, яким є механізм розвитку?

13. За Гегелем, якою є спрямованість розвитку?

## **Лекція 4. Вступ до неklasичної філософії. Перегляд традицій класичної філософії у другій половині XIX – на початку XX ст.**

Для шкіл і напрямів другої половини XIX та XX століть властивий плюралізм поглядів на предмет, призначення філософії та місце в духовній культурі. Проте всіх їх об'єднує коло проблем, що знаменували собою докорінну зміну світоглядних орієнтирів і перехід від класичної до неklasичної філософії. Серед чинників, що спричинили ці зміни, виділимо такі аспекти:

- Починаючи з середини XIX ст., у Європі наростає політична нестабільність, що у I половині XX ст. виллється у дві світові війни, утворення так званого «соціалістичного табору», що призведе до розколу світу на дві антагоністичні системи, які гарячково почнуть накопичувати у небачених масштабах арсенали зброї масового знищення. Як зазначає німецький філософ XX ст. К. Ясперс, починаючи з 1914 року, історичний ґрунт захитався і покоління, що жили тоді, відчували себе закинутими в потік катастрофічних подій, що відтоді не зменшувався і йшов усе зростаючими темпами. Людина XX ст. опинилася у настільки проблемному й далекому від гармонії світі, що світоглядні принципи класичної філософії неспроможні слугувати їй орієнтирами у розв'язанні смисложиттєвих питань.
- На рубежі XIX – XX ст. відбувається революція у природознавстві, що знаменує проникнення пізнання природних явищ на субатомний рівень, змінюється модель науки з класичної на неklasичну. Відповідно постає потреба в ґносеології, яка враховує втрату принципу спостережуваності об'єкта пізнання.
- У II половині XIX ст. починається, за виразом Ніцше, «доба нігілізму» - переоцінка всіх традиційних цінностей, криза західної культури.
- Інструменталізація стосунків між людьми, технічні, економічні, політичні, соціально-психологічні можливості маніпулювання їх свідомістю

та поведінкою призводять до дегуманізації людини, формування типу особи, окресленого як «одновимірна людина» (Маркузе), «людина-маса» (Ортега і Гассет).

**На цьому тлі перед філософами гостро постає питання:  
чи справді «все розумне – дійсне, все дійсне - розумне»,  
як стверджувала класична філософія в особі Гегеля?**

**Розпочинається перегляд основних принципів класичної філософії,  
насамперед – *перегляд традицій класичного раціоналізму.***

**Формується низка принципово нових течій у філософії.**

**Основні з них:**

Течія	Представники	Основні проблеми
Позитивізм	О. Конт М. Шлік, Р. Карнап, Г. Рейхенбах, О. Нейрат, Б. Рассел	Наскільки можливою є філософія в статусі науки? Завдання філософії – верифікація наукового знання.
Марксизм	К. Маркс, Ф. Енгельс	Філософія – наука про загальні закони розвитку природи, суспільства та людського мислення, підґрунтя ідеології перетворення суспільства на комуністичних засадах.
Прагматизм	Ч. Пірс, Д. Дьюї, Д. Мід.	Філософія не повинна займатися роздумами про початки буття, а має виробити науковий метод, що дозволить розв'язати проблеми, які постають перед конкретними людьми. Істиною є успіх, продуктивність, корисність конкретної ідеї в досягненні мети, що постає в досвіді.
Феноменологія	Е. Гуссерль	Висуває цілком нове трактування природи свідомості. Філософія є феноменологією, або наукою про чисту свідомість як споглядання значень, сконструйованих самою свідомістю.
Методологічні концепції науки	К. Поппер, Кун (Томас Семюел),	Як виникає наукова теорія? Яким є критерій вибору з певної кількості

	І. Лакатос	конкурентних теорій?
Неокантіанство	В. Віндельбанд Г. Ріккерт	Завдання філософії – формувати світогляд на основі теорії абсолютних цінностей.
Філософія життя	В. Дільтей Ф. Ніцше	Культура, мораль, наука здійснюють підміну “життя” як вічного руху колективно-егоїстичним способом виживання людей. Лише нова людина, “надлюдина”, здатна ствердити свою свободу в самотньому протистоянні світу і в такий спосіб проїнятися світовою гармонією.
Екзистенціалізм	М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.- П. Сартр, А. Камю	Буття і реальність, про які запитує філософія, існують лише у свідомості людини як її суб'єктивний світ. Те, що може дослідити філософія, – це механіка трансформації зовнішнього світу в структуру особистісного ставлення до світу.
Психоаналіз	З. Фрейд	Підвалиною людського буття є сфера несвідомого. Буття людини двоїсте. Воно детермінується, з одного боку, підсвідомою психічною енергією ірраціональних потягів, поривань, інстинктів, а з другого – раціоналістичною свідомістю.
Новітній психоаналіз	К. Г. Юнг, Е. Фромм	Сфера несвідомого включає в себе фундаментальні образи-символи, сформовані за архаїчної доби, вони є певним проектом, матрицею, згідно з якою в людства формується ставлення до дійсності – архетипи колективного несвідомого.
Структурний аналіз	М. Фуко, К. Леві- Стросс	Несвідоме ховає в собі структуру, тобто сукупність регулятивних залежностей, соціальних взаємин, що виявні в мові спілкування. Воно – ірраціональне, а тому виявити ірраціональну структуру культури можна лише символічно, користуючись аналізом засобів мови.



## Лекція 5. Онтологічна проблематика в некласичній філософії (4 год.)

### План:

1. Категорія буття у філософії
2. Онтологічні проблеми в марксизмі
3. Екзистенціалізм – аналітика людського буття
4. Онтологічні ідеї В. Вернадського та еволюційна концепція П. Тейяра де Шардена.
5. Свідомість. Причиново-наслідкова та феноменологічна інтерпретація:
  - a. Природа свідомості з позиції принципу відображення.
  - b. Феноменологічна інтерпретація свідомості.

### Питання 1.

**Онтологія** (від грецьких слів *ontos* – сутнє і *logos* – учення) – розділ філософії, присвячений проблемам існуючого як сутнього, формам і фундаментальним принципам буття.

**Буття** у широкому смислі – це все, що існує.

**Буття** у вузькому смислі – це те, що існує скрізь, завжди, не виникає і не зникає – це першооснова всіх речей, субстанція.

### Чотири головні тенденції розуміння субстанції у класичній філософії:

1. Субстанція - непроникний і тривкий фізичний субстрат всіх речей. Це – натуралістичний підхід до першооснови, або **матеріалізм**.

У філософії Стародавньої Греції субстанція – це конкретна природна стихія: вода, повітря, вогонь або їх сполучення.

Завершеного вигляду натуралістична традиція набирає лише у філософії Нового часу у творах Дідро, Ламетрі, Гольбаха: усе, що ми називаємо дійсністю, світом, є скупченням елементарних тілесних частинок–атомів та їхніх сполук – молекул. Психічні явища є відображенням зовнішнього світу та повністю зумовлені подіями, які відбуваються в ньому.

Матеріалістичний підхід до буття найоптимальніше вписується в схеми здорового глузду та природничо–наукового мислення: існують факти, незалежні від нашої волі, і ми змушені на них зважати і до них

приспосовуватися. Разом з тим, матеріалізм залишає поза увагою як другорядний той факт, що буття, яке ми знаємо, це – реальність, яка існує в нашому сприйнятті.

## 2. **Спіритуалізм**, від латинського *spiritus* – дух, або **ідеалізм**.

Абсолютний ідеалізм стверджує, що речі існують, і ми сприймаємо їх відповідно до загальнообов'язкових універсальних закономірностей, але ці закономірності – це, по суті, закони логіки, які мають ідеальну природу. За Платоном, кожна річ має свій ідеальний першообраз, ідею. Ідеї речей і є їх істинним буттям. Гегель розглядає буття світу як процес розгортання Абсолютної ідеї, в якій закладено універсальну схему творчої діяльності Світового духу. У філософській системі Гегеля послідовно реалізований принцип тотожності мислення та буття: буття є мислення. Але що тоді є матерія? За Гегелем, матерія – лише інобуття, відвласнене буття духу, дух, що перебуває в чужій йому формі.

3. **Дуалізм**(від *dualis* – двоїстий): буття двоїсте у своїй основі. Він визнає матерію і дух рівноправними першопочатками, які не можуть бути зведені один до одного. Один з найвизначніших речників дуалізму – Р. Декарт. На його думку, буття поділене на дві субстанції: протяжну – тілесну та мислячу – дух. Проблему їхнього взаємовідношення в людині Декарт вирішує за принципом психофізичного паралелізму: психічні та фізичні процеси існують поруч, не впливаючи один на одного.

4. **Паралелістичний монізм**. Представники цього напрямку розв'язують проблему взаємності між фізичним і психічним через тлумачення сутності буття як єдиної нескінченної абсолютної субстанції, яка не є ні духом, ні матерією, але поєднує в собі вияви матерії і духу як свої атрибути. Такий погляд обстоював, зокрема, Б. Спіноза. Його вчення про субстанцію як таку, що для свого існування не потребує нічого іншого, як "причину самої себе", спирається на ідею єдності буття.

*Принциповий поворот у розумінні проблеми буття відбувся у філософії*

*І. Канта. Кант приходять до усвідомлення безперспективності натуралістичної онтології: учення про буття як таке, поза його співвіднесеність з людиною, її знаннями, вчинками, здатністю оцінки – позбавлене змісту. Адже*

*те буття, з яким має справу філософія, – не буття світу самого по собі, а буття людини в цьому світі, і світу – в людині, в її свідомості.*

*У ХІХ ст. різко падає інтерес філософів до натуралістичної онтології.*

Тому в ХХ ст. онтологія на Заході відроджується як важлива і навіть центральна частина філософського знання саме **як філософія людського буття**, спрямована на виявлення принципів конструювання змісту свідомості.

## **Питання 2.**

Марксизм усвідомлює однобічність і обмеженість механістичного матеріалізму ХVІІІ ст. і вважає себе єдиною філософією, що змогла вибудувати всебічну, цілісну і послідовну картину немеханістичного розуміння матерії. Об'єднує ж їх вихідний принцип "у світі немає нічого, крім матерії, що рухається". Розбіжність зводиться до того, як саме, згідно з тим чи іншим підходом, рухається матерія.

Вихідний принцип матеріалізму – протиставлення, з одного боку, матерії, природи, буття, фізичного, об'єктивного: це, на думку марксистів, і є справжнє буття, а з іншого – свідомості, духу, мислення, психічного, суб'єктивного – це похідне, другорядне, залежне від матерії. Ф. Енгельс формулює у зв'язку з цим "основне питання філософії": що є первісним, тобто справжньою першоосновою світу – свідомість чи буття, духовне чи матеріальне? Вирішення "основного питання філософії", за Енгельсом, поділяє філософів "на два великі табори": матеріалістів та ідеалістів. Марксизм вважав неможливим будь-який третій варіант, окрім матеріалізму та ідеалізму, які буцімто були вираженням у філософів класових інтересів, відповідно, – "експлуатованих" та "експлуаторських" класів. Тому

матеріалізм та ідеалізм, мовляв, перебувають у постійній боротьбі впродовж усієї історії філософської думки. Марксизм вважає, що зміст розвитку філософської думки – боротьба матеріалізму та ідеалізму, завдання матеріалізму – бути непримиренним до ідеалізму, "войовничим".

Марксизм намагається розбудувати таке розуміння матерії, яке дало б змогу вважати її субстратом будь-яких властивостей, зв'язків, відношень і форм руху. Основою такого розуміння є визначення В. Леніна: "Матерія – це філософська категорія для означення об'єктивної реальності, яка дана людині у відчуттях її, яка копіюється, фотографується, відображується нашими відчуттями, існуючи незалежно від них". Неодноразово марксизм підкреслював, що єдина властивість матерії, з визнанням якої пов'язаний діалектичний матеріалізм, – це властивість бути об'єктивною реальністю, існувати поза свідомістю, бути первинною щодо свідомості.

До універсальних властивостей матерії марксизм зараховує її нестворюваність і незнищенність, вічність існування в часі та нескінченність у просторі, невичерпність її структури. Наголошує, що матерії завжди притаманні рух і змінюваність, саморозвиток, перетворення одних форм в інші. Рух розглядає як універсальний спосіб існування матерії, зумовлений самою природою матерії. Простір і час вважає загальними формами буття матерії, які поза матеріальними об'єктами не існують. Важливе місце в марксистському матеріалізмі посідає концепція універсальної детермінованості всіх матеріальних явищ, їх залежності від структурних зв'язків усередині матеріальних систем та зовнішніх впливів. Виділено ієрархію взаємно зумовлених рівнів структурної організації – "форм руху матерії", яка відображає воднораз структурні рівні світобудови та основні етапи її еволюції. Основу цієї класифікації сформулював та описав Енгельс: це механічна, фізична, хімічна, біологічна, соціальна форми руху матерії. Марксизм підкреслює якісну своєрідність, неможливість редукції вищих форм до нижчих, а разом з тим – наявність спільних фундаментальних принципів для всіх рівнів.

### Питання 3.

Як уже було наголошено,

*перегляд традицій класичного раціоналізму актуалізує питання:*

**чи справді «все розумне – дійсне, все дійсне - розумне»?**

**Екзистенціалізм належить до тих напрямів, які відповідають на це**

**питання: *світ не розумний, він абсурдний за своєю природою.***

➤ **Ж.-П. Сартр** стверджує: наша свідомість, коли вона намагається осягнути світ, є ілюзорною від початку до кінця, бо світ – це повна відсутність будь-чого, що відповідало б людським сподіванням, образам, поняттям. Бути реальним – означає бути чужим для свідомості, у кінцевому підсумку – абсурдним. Світ жодною мірою не є тим, на що можна покладати надії, сподіватися, покладатися. Таємниця людської поведінки у світі – в її повній незумовленості. Істина людського буття – роз'єднаність зі світом. Спокуса людського існування – це непереможне прагнення, щоб світ був хоч якоюсь мірою богоподібним, спрямованим назустріч людині. Це породжує метафізичну тугу, яку Сартр вважає за найглибше та адекватне переживання людиною свого існування у світі. "Саме в тузі людина усвідомлює свою свободу... як осягнення буття". Людина виявляє та осягає буття не лише специфічним переживанням туги, а й близькими до неї «млістю» (тобто відчуттям абсолютної безґрунтовності світу, неспроможності всіх очікувань) та нудотою (передчуттям марності будь-якого практичного чину). Переживати повсякчасне розчарування, за Сартром, означає мати тверезу, нормальну та істинну свідомість. Тому тугу треба втримувати, захищати від витіснення іншими, хоча й приємнішими, але фальшивими емоціями. Визнання буття гіркою істиною вимагає від людини рішучості та мужності, що виявляються в готовності відповідати за все, узяти на себе тягар буття.

"Людина... несе весь тягар світу на своїх плечах: вона відповідальна за світ і за саму себе як певний спосіб буття... Жодна суспільна подія, яка виникла зненацька і захопила мене, не приходить ззовні: якщо я мобілізований на війну, це моя війна, я винен у ній і я на неї заслуговую. Я її заслуговую насамперед тому, що міг ухилитися від неї – стати дезертиром або покласти край своєму існуванню. Оскільки я цього не зробив, отже, я її обрав, став її спільником".

➤ Мартін Гайдеггер для означення буття людини у світі вводить поняття "*Dasein*" – "тут-буття" – це буття людини, схоплене "тут і тепер" в усій безпосередності її переживання ситуації, коли це переживання не встигло ще перерости у форму теоретичного мислення та оцінки. У такому разі переживання може перетворитися у своєрідне "віконце", через яке можна побачити світ, яким він є. *Світ так виявляє себе через людину, через її переживання цього світу.* Тому людське буття постає онтологічно первинним стосовно всього сутнього, воно є вихідним пунктом онтології, накладає на все сутнє суто людську специфіку – смисл. Тому **головне питання онтології – питання про смисл буття, а не про його сутність.**

Спільне буття з іншими людьми та знаряддями знеособлює людину, розчиняє справжнє людське буття в способі буття "іншого", *робить людину «такою, як всі»* - його характеристики – "віддаленість", "пересічність", "усередненість", "вирівнювання" – у своїй сукупності вони становлять "публічність" повсякденного життя. Основний настрій людського буття – "страх", "стурбованість". Те, чого лякається страх, - це саме "буття у світі". Спражній смисл стурбованості – це часовість людського буття, його спрямованість до кінця, тобто до смерті. Для справжнього людського буття "смерть як кінець існування є найбільш достеменна, безвідносна, обов'язкова і, як така, невизначена, невідворотна можливість людського буття".

Ця спрямованість до смерті містить у собі єдину можливість виходу за свої межі, до трансцендентного. Смерть, скінченність – це призначення людського буття, людина – це істота, яка приносить своє життя в жертву приреченню, готовність до самопожертви – це сутність визначення людини. Однак це самозречення не означає, що людина знайшла ідеал, вартий того, щоб задля нього пожертвувати собою. Річ в іншому: людина не може існувати, не присвячуючи своє життя чомусь – така її природа. Оскільки буття людини скінченне, вона скеровує свої прагнення до вічного, безумовного. Саме відкритість буття людини до "ніщо" сповнює це буття

тугою за безумовними цінностями, ради яких варто не лише жити, але не шкода і померти. Коли життєвий страх викликаний перспективою втратити життя чи певні життєві блага, то в онтологічному страхові людина боїться не знайти такого призначення, задля якого можна самохітно офірувати життя і блага. Цей страх примушує людину виходити за межі конкретних обставин свого життя, відкидати всі його відносні достеменності. Мета цього руху – *безумовне, яке перебуває в нас самих*, – це і є істинне буття на відміну від "буття у світі". Воно відкривається людині не в об'єктивних історичних тенденціях, не в символах релігійного міфу, а в її, людини, власних неусвідомлених, але безперечних діях. Так людина з'ясовує для себе, що *той смисл, який вона шукає в речах, насправді можна знайти лише в собі і ствердити його у світі власними вчинками*.

➤ **Карл Ясперс** на підставі такого розуміння буття людини робить спробу з'ясувати зміст "справжнього буття", екзистенції.

Опору для свого світосприйняття людина шукає або в скінченному, обмеженому світі повсякденних подій та справ, або в нескінченному, безумовному, що є в самій людині – це "особливе буття мого світу". У першому випадку людина живе в природі, пов'язана з нею – це наявне буття, "Dasein" людини. Другий шар буття – спільна для всіх структура – "свідомість взагалі", яка несе в собі загальнозначущі поняття і норми, загальнозначущі, доконечне і впорядковані: правило, закон, обов'язок. У сумі ці два шари становлять "несправжнє існування". Одна з важливих його характеристик – раціоналізм, прагнення до несуперечливості та доцільності. Насправді життя парадоксальне, воно є синтезом протилежностей, тому воно алогічне, позбавлене смислу, абсурдне. Коли людина знаходить опору в нескінченному, вона схоплює саму суть життя, яка розгортається в боротьбі протилежностей, антиноміях, кризах, "межових ситуаціях". Це, за Ясперсом, і є *"справжнє існування", третій, найглибший шар – особливе буття: "Це буття є я сам як існування"*.

Така розстановка акцентів у сприйнятті буття виявилась актуальною та практично значущою перед лицем трагічних викликів ХХ ст. К. Ясперс пише у "Філософській автобіографії", що 1914 року історичний ґрунт захитався і наші покоління відчували себе закинутими в потік катастрофічних подій. Від 1914-го цей стан не припинявся і йшов усе наростаючими темпами. Цю нашу долю, продовжує Ясперс, в її плині я спробував зрозуміти не як пізнавану доконечність темного, але в собі упорядкованого процесу, а як ситуацію, наслідки якої визначаються нашою свободою. За Ясперсом, головна тенденція історичного процесу ХХ ст. – це невідворотне виродження суспільства в "тотальний масовий порядок". Вона не має жодних об'єктивних перешкод. Єдиний обмежувач всепроникнення тоталітаризму – внутрішня переконаність особистості, первинна щодо зовнішніх обставин. Людина стихійно втягнена, закинута в історію, але не конституїрована нею. Тому вона повинна будь-які соціальні утворення та об'єктивні тенденції їхніх змін сприймати в значенні саме обставин, компонентів ситуації, але не в значенні цілевказівок свого призначення. Людина приречена перебувати в історії, вона не в змозі прожити поза суспільством, однак вона здатна стійко перенести перспективу кінця історії та згубної трансформації суспільства, якщо припинить шукати в історії значення спільного завдання всіх людей, свого призначення. Шукаючи опору в самій собі, вона здобуває стійкість, необхідну для того, щоб сприйняти будь-який, навіть найпесимістичніший історичний прогноз, не впадаючи в розпач і цинізм. Відвернути "присмерк цивілізації" неможливо, вважає К. Ясперс. Актуально існує лише питання, як жити в ньому. Опора особистості на свою "самобутню самість" дає їй сили прямувати до своєї мети, навіть якщо ця мета є нездійсненною. Це і є справжнє буття.

#### **Питання 4.**

Ми побачили, розглядаючи філософію екзистенціалізму: людина втратила переконання в тому, що існують об'єктивні, непохитні основи її існування в



світі. Тому увага філософів ХХ ст. концентрується на спробах віднайти єдність людини та світу на новому рівні. І якщо повністю натуралістичні онтології залишилися в рамках мислення ХІХ ст., то в ХХ ст. **П. Тейяр де Шарден** ( ) створює *природно-історичну онтологію*, в якій намагається осягнути Всесвіт як "Універсум", у розвитку якого природа, людина і надособова, універсальна ідеальна сутність буття є нерозривно взаємопов'язаними щаблями еволюції.

Ця концепція за своїм змістом близька до вчення українського ученого **Володимира Вернадського** (1863 – 1945 ). Вернадський висунув ідею, що еволюція Всесвіту і, зокрема, життя на Землі підпорядкована космічному принципу доцільності: в кожному організмі закладено програму дій, спрямовану на єдину мету – освоювати середовище. Процес освоєння є його впорядкуванням, яке здійснюється через пристосування організму до умов оточення. Отож, призначення життя – впорядкувати хаос природного середовища. Початковою метою життя є формування біосфери як цілісної та всеохопної системи. Пізніше, з появою людства, можливості біосфери вичерпуються, але подальша еволюція світу не припиняється. У процес еволюції включається людство, яке так само, як і життя, є планетарним явищем і геологічною силою. Людство, впливаючи на біосферу, по-своєму її впорядковує, створюючи нову геологічну оболонку – *ноосферу, сферу розумного життя*.

Ноосфера створюється поступово. Початково наукова думка, технічні засоби порушують біогеохімічний колообіг. Але згодом, вдосконалюючи їх, людина створює новий етап природного колообігу речовин та енергії – культурний. У часи, коли наукова думка була незначною, порівняно з геологічними силами, людина почувала себе частиною природи. Та сучасний рівень науки дасть змогу людині визначити межі безпечного втручання розуму в природу. У загальній еволюції людська історія є природним процесом, а наука – це природне явище геологічного самовияву людства, яке перетворює біосферу в ноосферу.

За Вернадським, у сучасному світі створюються такі передумови утворення ноосфери:

1. Людство стало єдиним цілим, у якому інтереси всіх і кожного збігаються. Воно стало потужною геологічною силою, де всі та кожний характеризуються свободою думки й мають спільне завдання – перебудувати біосферу.
2. Високий рівень зв'язку й обміну в економічному та інформаційному плані.
3. Відкриття нових джерел енергії.
4. Піднесення добробуту населення.
5. Рівність усіх людей. Людство прямує до повної рівності рас, народів незалежно від кольору шкіри та віросповідання.
6. Виключення війни з життя суспільства.

*Отже*, у новому стані життя на планеті – ноосфері – людство геологічно виявляє себе як думка, свідомість, розум.

Тейяр де Шарден, як і Вернадський, розглядає людину як серцевину еволюції універсуму. У його вченні феномен людини постає у двох аспектах: по-перше, як наслідок еволюції космічного цілого та, по-друге, як перспективу його подальшого розвитку.

Ключем для розуміння світобудови, за Тейяром, є еволюційний погляд на буття світу: щоб зрозуміти, як влаштований світ, треба побачити його в процесі безперервного розвитку. Зміст еволюції полягає в тому, що "тканина універсуму" концентрується в усе більш організованих формах. Це відбувається тому, що весь матеріальний світ підпорядкований у своїй еволюції біологічному закону "ускладнення" і розвивається по спіралі, що здіймається на все нові щаблі.

Найпримітивнішою формою "тканини універсуму" є, за Тейяром де Шарденом, енергія. Він виходить із припущення, що будь-яка енергія має духовну природу. Він вважає свідомість винятковим феноменом, який, завдяки фундаментальній єдності світу, має повсюдне коріння та загальне

значення, вона має космічне поширення і продовжується в просторі і часі безмежно. Подібно до того, як людина має духовне життя, яке часто—густо називають її *внутрішнім світом*, Тейяр де Шарден вбачає в усій тканині універсуму "*внутрішні речей*" – зародкові елементи духовного, що існує в природі завжди і скрізь. Під шаром первинної матерії завжди перебуває гранично тонкий, але необхідний "біологічний" шар, який протяжний нескінченно і проймає собою всі рівні організації матерії, аж до найелементарніших, для нього неможливо встановити абсолютний початок. «Внутрішні речей» так само атомістичне, "зернисте", як і матерія.

Тейяр виділяє чотири шаблі (етапи) еволюції, які, на його думку, можна графічно зобразити як чотири витки спіралі, що їх проходить Всесвіт у своєму розвитку: 1) геогенеза, тобто геохімічні та геотектонічні процеси. Позаяк нежива матерія споріднена з майбутнім життям, яке має виникнути з неї на спіралі еволюції, усю сферу неживої природи Тейяр називає *переджиттям*.

2) *біогенеза*, 3) психогенеза, внаслідок якої виникає соціальний феномен – *ноосфера*, "нове покриття, "мислячий пласт", що, зароджений у кінці третичного періоду, розгортається відтоді над світом рослин і тварин – поза біосферою і над нею 4) "*наджиття*", гігантська психобіологічна операція оновлення Землі – творення "надлюдства".

"Концентрація свідомості" на кожному шаблі еволюції змінюється пропорційно ускладненню відповідного їй матеріального утворення.

Майбутній стан людства, наджиття, за Тейяром – "органічна суперагрегація душ". (Під агрегацією в цьому разі слід мати на увазі біологічне явище з'єднання – у традиційному біологічному розумінні – злипання клітин у багатоклітинний утвір). Тканина універсуму, ставши мислячою, не завершила ще цикл свого розвитку. Подальший зміст еволюції – це витворення з одиничних людських свідомостей, "зерняток думки", гармонізованої спільноти свідомостей, *надсвідомості*. Унаслідок цього процесу Земля "огортається цілісною мислячою оболонкою, яка утворює

функціонально величезне зерно думки в космічному масштабі". Відбувається "планетизація" людства, тобто його масове згуртування, витворення *Духу Землі*.

Вирішальну роль тут відіграє точка Омега, вона постає як "першорушій, що попереду", майбутній стан, до якого прагне еволюція ноосфери. До цієї точки тяжіє, у ній підсумовується і збирається в усій своїй досконалості та цілісності велика кількість свідомості, яку на Землі виділяє ноогенеза. "Зернята свідомості" при цьому не втрачають своєї індивідуальності, навпаки – вони підкреслюють глибину та невимовність свого *Ego*.

Рушійною силою, що має піднести людство до наджиття, є любов. На противагу механічному об'єднанню через матеріальні форми – захист матеріального добробуту, створення нових галузей виробництва тощо, любов поєднує людські істоти в самій їх суті. Для цього наша здатність любити повинна розвинути до охоплення всіх людей та всієї Землі, стати всеосяжною.

Щоб стати об'єктом любові, Універсум має персоніфікуватися для нас, стати особою, до якої ми прагнемо. Тейяр де Шарден робить висновок: "Якась душа витворюється на вершині світу", у точці Омега. Космічна місія Омеги полягає в тому, щоб покласти початок однотайності мислячих частинок світу та підтримувати її своїм впливом.

Однак Омега може здійснювати таку дію лише в тому разі, коли той, хто любить і кого люблять, якимось чином існує вже тепер. Тобто Омега водночас і виникає в процесі об'єднання свідомостей – і вже виник, існує як передумова цього процесу. Отож, щоб об'єднати в одній точці всі лінії простору та часу, Омега повинен "вислизати" від простору і часу, в якомусь розумінні бути поза ними, іншими словами, Омега є вічною, трансцендентною сутністю. Тобто саме в Омезі зосереджені ті ознаки, які традиційно співвідносять з поняттям Бога. Еволюція світу відбувається від елементарного, розсіяного в матерії, до трансцендентного, "великого

стійкого", божистого "вогнища Духу", тобто, по суті, ця еволюція є процесом творення Бога через об'єднання людських свідомостей..

"Таким чином, починаючи із *зернят думки, що складають справжні і незнищенні атоми його тканини, Універсум... підноситься над нашими головами в напрямку, зворотному до зникаючої матерії, як Універсум, що збирає та зберігає не механічну енергію, як ми вважали, а особистостей. Одна за одною, як безперервне випаровування, вивільнюються навколо нас "душі", несучи вгору свою невимовну ношу свідомості". Це є "кінець світу – відділення свідомості від її матеріальної матриці, щоб віднині мати можливість усією своєю силою спочивати в *Богові–Омезі*"*

### **Лекція 6. Поняття “духовне”, “ідеальне”**

Поняття “духовне”, “ідеальне” в різних напрямках класичної і некласичної філософії вживають у різних значеннях:

1. об'єктивно існуючі нематеріальні сутності (ідеї), які є вічними незмінними прообразами речей; ідеальне – це діяльність “світового розуму”, який споконвічно закладений в основу всього сутнього й впорядковує світ, виявляючись у бутті речей у формі законів природи та людського суспільства.
2. притаманна всьому сутньому енергія, яка витворює речі і завдяки якій світ є хаотичним потоком вічного самооновлення.
3. свідомість як потік переживань людиною свого буття у світі, він складається із суб'єктивних психічних вражень, які людина хибно вважає об'єктивними характеристиками самої дійсності.
4. сфери свідомого і несвідомого в людині та людському суспільстві як здатність виражати об'єктивний та суб'єктивний зміст буття у формі психічних переживань.

**У філософській думці XIX – XX ст. склалися два підходи до тлумачення свідомості:**

1. Марксизм, аналітична філософія, прагматизм прагнуть пояснити сутність та зміст свідомості *зовнішніми* щодо неї причинами, умовами, факторами.

2. Феноменологія (Е. Гуссерль) ставить своїм завданням пояснити свідомість, *виходячи з неї самої*.

Марксистський матеріалізм стверджує, що свідомість – це властивість високоорганізованої матерії – людського мозку, вона є суб'єктивним образом об'єктивного світу, суб'єктивною реальністю. Саме мозок є органом свідомості, а свідомість – функцією людського мозку.

Образ зовнішньої речі є *суб'єктивною реальністю* на протизагу *об'єктивній реальності*, частиною якої і є зовнішня річ. Матеріалізм розглядає свідомість як “суб'єктивний образ об'єктивного світу”, тому уявлення, поняття, думки є суб'єктивні за способом виразу і об'єктивні – за своїм змістом.

Те, що свідомість є “суб'єктивним образом об'єктивного світу”, зумовлене, згідно з матеріалізмом, притаманною всій матерії властивістю відображення.

Під відображенням розуміють властивість кожної матеріальної речі, взаємодіючи з іншими речами, змінюватися під впливом цієї взаємодії та зберігати інформацію про характеристики речей, які на неї діяли. Міра складності відображення залежить від рівня організації матерії. Спираючись на дані природничих наук, можна виокремити відображення в неорганічній та в органічній природі, на рівні рослинного, тваринного життя та людини. Через таку взаємодію речей та явищ здійснюється передача енергії та інформації. Інформація передовсім виражає міру впорядкованості системи, що взаємодіє з іншими.

Щодо особливості відображення в живих системах, слід зазначити, що вихідним пунктом його розвитку є подразливість і чутливість, яка здійснюється у формі збудження та вибіркової реакції організму.

Взаємодіючи зі середовищем, живий організм одержує життєво важливу інформацію, на основі якої здійснює інтерації. На найвищому рівні тваринного життя організм здатний відображати зв'язки чинників, значущих

для виживання, і будувати свою поведінку, упереджуючи певні події в навколишньому середовищі.

Марксистський матеріалізм прагне пояснити походження свідомості, такими чинниками, як вплив праці та мови. Логіка дії рук з часом ставала логікою руху думок. Усе це відбувалося в доісторичну епоху. Вирішальну роль у виникненні свідомості відіграли два чинники: предметно-практична діяльність та соціальна організація, яка забезпечила принципово новий спосіб збереження та передачі інформації. У зв'язку з цим марксистська філософія наголошує, що свідомість не пасивно споглядає світ, а є активним відображенням об'єктів дійсності, як вони постають у діяльності людини.

Особливим видом діяльності для цієї філософії є мова. Суть мови полягає в тому, що слова виступають як знаки, пов'язані з певними предметами та з духовними явищами, і стають засобами відображення значень речей, явищ та їх властивостей. Це й дозволяє мові бути водночас знаряддям мислення й засобом спілкування. Мова і свідомість перебувають в органічній єдності, де ідеальний зміст набуває матеріальної форми слова.

Представник американської філософії прагматизму *Д. Мід*. надає особливої ваги соціальній активності людини. Він обстоює думку, що свідомість є внутрішньою стороною соціального досвіду людини, яка формується на основі поведінки людини. А тому науково пояснити явище свідомості можливо лише в термінах поведінки. Вихідним поняттям теорії Міда є “соціальний акт”. Необхідними умовами існування свідомості є наше “Я” і спільнота. Формування “Я”-свідомості здійснюється в спільноті через людське спілкування за допомогою мовних символів. Щоб зрозуміти соціальну сутність та роль мови у становленні та функціонуванні свідомості, Мід звертається до прамови, а саме – мови жестів. Жест як елемент “соціального акту” – це елемент поведінки, початкова стадія дії. У спільноті жести тоді набувають соціальних значень, коли індивід починає реагувати на свій жест так само, як на нього реагують інші люди. Так само індивід чинить і на основі “звукових жестів”, тобто слів.. Як жест, так і слово (звуковий

жест) завжди є певним символом, що несе на собі якийсь значення. Значення виявляє як готовність індивіда здійснити певну реакцію. Значення – це і є структурні елементи свідомості.

### **Питання 5 / б.**

У ХХ ст. з'явилася концепція феноменології *Ф. Brentano* (1836 – 1917), яка стала предтечею феноменології *Е. Гуссерля*. Brentano основною ознакою психічних феноменів вважає *інтенціональність*, тобто їхню спрямованість на зовнішні предмети: тоді як фізичний об'єкт не спрямований ні на що, він є безвідносним буттям самим у собі,

Свідомість, вважає він, завжди спрямована на *щось зовнішнє по відношенню до неї самої*. Учення про інтенціональність у Brentano слугує для того, щоб *відрізнити від фізичних речей внутрішній досвід, предметом якого є психічні феномени*, які свідомість переживає як очевидності, тобто реальності, які не потребують пояснень та обґрунтувань, нічого за собою не приховують. У такий спосіб формується предмет новітньої феноменології – він включає в себе зміст та структуру свідомості.

Підхід до свідомості, що його запропонував Е. Гуссерль, відрізняється тим, що намагається розкрити природу та сутність свідомості не через зовнішні щодо неї чинники, а виходячи з її, свідомості, власного змісту: неможливо пояснити свідомість, досліджуючи те, що свідомістю не є (тобто через відображення зовнішніх речей, які вона містить подібно до дзеркала). Гуссерль вважає науковим лише розгляд свідомості як реальності, що *сама себе зумовлює*, він пропонує аналізувати свідомість як самодостатню, ні від чого незалежну сферу надзвичайно специфічних явищ. Предметом дослідження має бути свідомість, але не така, що відображає навколишню дійсність, а *чиста свідомість*, тобто взята поза жодним зв'язком із зовнішніми речами.

Для цього він застосовує метод *феноменологічної редуції*: зміст речей, що прийшов у свідомість іззовні через відображення належить “винести за дужки”.



Процедура редукції вимагає відкинути й наявні погляди, вчення, наукові теорії й нарешті абстрагуватися від того, що є предметом дослідження. У результаті такої процедури ми одержимо “феноменологічний залишок”, а саме – свідомість, звільнену від будь-яких зв’язків із зовнішнім світом, але наповнену своїм власним збереженим змістом.

Процедура редукції полягає в мисленому ототожненні індивідом себе з «трансцендентальним суб’єктом» – тобто глибинним шаром людської суб’єктивності, який лежить “по той бік” конкретного індивідуально-особистісного досвіду людини, - загальнозначущим змістом свідомості. Це означає, що свідомість суб’єкта досягла такого шабля самоусвідомлення, на якому вона постала як загальнолюдська свідомість, або “чиста свідомість”.

Якщо класична гносеологія розглядала пізнання як зв’язок суб’єкта з речами зовнішнього світу, то феноменологія в ньому акцентує увагу на саморозумінні людини. Саме в цих глибинних структурах як “чисті сутності”, не виведені із жодного емпіричного досвіду, Гуссерль вбачає фундаментальні основи уявлень людини про світ.

. Чиста свідомість виявляється не свідомістю, очищеною від предметів, навпаки, вона вперше виявляє свою істинну предметність:

***у ній, свідомості, немає нічого, крім значень (або смислів) реальних, уявних або ілюзорних предметів.***

Сутність свідомості розкривається, таким чином, *не як відображення* відомих або виявлення ще не відомих властивостей предмета, а

***як «база даних» значень предмета, які перебувають у свідомості «до будь-якого особистого досвіду».***

Виявлені за допомогою феноменологічного методу очевидні сутності мають свої корені, за Гуссерлем, у ***донауковому, позанауковому світі повсякденного життя та здорового глузду.***

Коли ми виносимо за дужки “існування світу” (здійснюємо редукцію), то в жодному разі не заперечуємо об’єктивного існування світу та існування інших людей.

Оскільки людина сприймає світ разом з іншими, то в її свідомості образ світу існує не як її власний синтетичний образ, а як *інтерсуб'єктивний*, що існує для кожного, як світ, що у своїх об'єктах доступний кожному.

**Головна ідея феноменології** полягає в тому, що

*не емпірично сприймані об'єктивні речі диктують нам те, що ми думаємо, вважаємо, переживаємо, а*

*ми самі надаємо речам тих значень, які зумовлені нашими бажаннями, життєвими цілями, інтересами, потребами, ціннісними орієнтаціями.*

*Ці значення утворюють наш "життєвий світ" – сферу суб'єктивних феноменів: смислів, які ми засвоїли разом з мовою та соціальним досвідом, одержаним від інших людей у процесі виховання ще до того, як почали здобувати свій власний, особистий досвід.*

Таким чином, Гуссерль утверджує *первинність суб'єктивного "життєвого світу"* і ставить завдання повернути філософію до пекучих питань людського існування.

### **Питання для самоконтролю**

1. Який зміст має категорія «буття»?
2. Які підходи до розуміння субстанції існують у класичній філософії?
3. Охарактеризуйте поняття «матеріалізм», «ідеалізм», «дуалізм», «паралелістичний монізм».
4. Чому в кінці XIX ст. падає інтерес філософів до натуралістичної онтології?
5. Хто з філософів стверджував: "у світі немає нічого, крім матерії, що рухається"?
6. У чому суть "основного питання філософії" за марксизмом?
7. Які форми руху матерії описує марксизм?
8. У чому суть кризи у фізиці, яка призвела до виникнення «фізичного ідеалізму»?
9. У чому суть визначення матерії Леніним?

10. Аргументуйте твердження: світ не розумний, він абсурдний за своєю природою.
11. Аргументуйте тезу Сартра: переживати повсякчасне розчарування – означає мати тверезу, нормальну та істинну свідомість.
12. Аргументуйте тезу: людина несе весь тягар світу на своїх плечах. Яка філософська течія її висунула?
13. Для якого філософського напрямку головне питання онтології – питання про смисл буття, а не про його сутність. Чому?
14. Охарактеризуйте зміст поняття «екзистенція» як "справжнє буття".
15. За екзистенціалізмом, де може людина знайти смисл, який вона шукає в речах навколишнього світу?
16. За Ясперсом, що є "справжнє існування" людини?
17. За Ясперсом, чому людині не варто шукати в історії свого призначення?
18. Поясніть, за Вернадським, суть поняття ноосфери та передумови її утворення.
19. У чому, за Тейяром де Шарденом, полягає зміст еволюції універсуму?
20. Які щаблі (етапи) еволюції проходить Всесвіт у своєму розвитку, за Тейяром де Шарденом?
21. Як ви розумієте твердження Тейяра де Шардена: “Якась душа витворюється на вершині світу”?
22. У яких значеннях філософи вживають поняття “духовне”, “ідеальне”?
23. Яка філософська течія визначає ідеальне як суб’єктивний образ об’єктивного світу? Розкрийте суть цього визначення.
24. Якими чинниками пояснює марксистський матеріалізм походження свідомості?
25. Поясніть зміст тези «неможливо пояснити свідомість, досліджуючи те, що свідомістю не є». Хто і з якою метою формулює цей принцип?

# Навчальне видання

## КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з курсу **«Філософія. частина III»** для аспірантів усіх спеціальностей

Укладач Кравцов Юрій Сергійович, д. філос.. н., професор

Підписано до друку \_\_\_\_\_ 2017 р.  
Формат 60x84 1/16. Обсяг \_\_\_\_\_ др. арк.  
Тираж 20 екз. Заказ № \_\_\_\_\_  
51918, м. Кам'янське,  
вул. Дніпробудівська, 2